

Εισαγωγή

Η Μάχη του Κιλκίς της 4ης Νοεμβρίου του 1944 υπήρξε μια από τις πλέον αιματηρές συγκρούσεις στο τέλος της ναζιστικής Κατοχής και μια από τις πλέον άγνωστες και αδιερεύνητες. Άφησε ως κληρονομιά τον απόλυτο διχασμό, που σε τοπικό επίπεδο «ξεπεράστηκε» με τη σιωπή και τους μονολόγους των πολιτικών επιγόνων των πρωταγωνιστών.

Η πρώτη απόπειρα σοβαρής δημόσιας διαπραγμάτευσης του θέματος έγινε 73 χρόνια μετά, σε μια σημαντική επετειακή εκδήλωση που οργανώθηκε στις 2 Δεκεμβρίου του 2017 από τον «Όμιλο για την Ιστορία και τον Πολιτισμό του ν. Κιλκίς» σε συνεργασία με τη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη της πόλης. Η εκδήλωση αυτή είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί για πρώτη φορά από το 1944 κλήθηκαν να λάβουν μέρος τόσο τοπικοί ιστορικοί όσο και ακαδημαϊκοί, οι οποίοι μελετούν τη συγκεκριμένη περίοδο και ανήκουν σε διαφορετικές ερμηνευτικές σχολές. Με μια έννοια, εκείνη η εκδήλωση υπήρξε αποτέλεσμα της προσπάθειας για αναζήτηση των απαραίτητων παραμέτρων που θα έπρεπε να προστεθούν στην εξίσωση της τραγωδίας της «τελευταίας μάχης της Κατοχής».

Στην εκδήλωση αυτή συμμετείχε ως ομιλητής και ο Ανδρέας Αγτζίδης – δύο μήνες πριν τον απροσδόκητο θάνατό του. Βασικός κορμός του βιβλίου είναι η εισήγησή του σε εκείνο το συνέδριο.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί την παρακαταθήκη του στην ιστορική μνήμη μέσα από τη βιωματική συμμετοχή στα μεγάλα γεγονότα –που καθόρισαν την ελληνική ιστορία από τη δεκαετία του '40 και εντεύθεν– και την επιμελή μελέτη της σχετικής πλούσιας βιβλιογραφίας. Με τα κείμενά του στον τοπικό Τύπο κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, προσπάθησε να καταγράψει αφενός την ιστορία του τόπου του κατά τα κρίσιμα εκείνα χρόνια του Μεσοπολέμου και ειδικότερα της δεκαετίας του '40 και να παρουσιάσει αφετέρου το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου συνέβησαν τα επίμαχα γεγονότα.

Η δημόσια παρέμβασή του χρονολογείται από την εποχή του «Ανένδοτου» του 1965-1966, όταν η Αποστασία, που προκάλεσε η μοναρχία, δημιούργησε μια μεγάλη πολιτική κρίση στην Ελλάδα. Τότε με τα κεί-

μενά του στην τοπική εφημερίδα του Κιλκίς *Ο Κυρίαρχος Λαός*, στηλίτευσε το βασιλικό πραξικόπημα και την αντιδημοκρατική εκτροπή. Οδηγός του σ' όλες τις δημόσιες παρεμβάσεις υπήρξε μια ρήση του λογοτέχνη και ιστορικού Δημήτρη Φωτιάδη: «Όλοι όσοι κρατάμε στο χέρι μια πένα, μια σμίλη, ένα χρωστήρα, έχουμε την υποχρέωση ν' αφήσουμε κληρονομιά σ' εκείνους που θα έρθουν, τα λαμπρά και αθάνατα κατορθώματα της γενιάς μας».

Ο Ανδρέας Αγτζίδης υπήρξε ένα ελεύθερο, ανήσυχο και ακηδεμόνευτο πνεύμα, που τολμούσε χωρίς φόβο να διατυπώνει δημόσια την άποψή του και να παρεμβαίνει στον δημόσιο διάλογο όταν το ένιωθε αναγκαίο, υποστηρίζοντας πάντα τις θέσεις του με στέρεα επιχειρήματα που βασίζονταν στη γνώση, που αποκτήθηκε με συστηματική μελέτη. Είχε βαθύτατη συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης που έχουν οι διανοούμενοι, αυτοί που γνωρίζουν, ώστε να μεταδώσουν αφενός το σύνολο των πληροφοριών που κατέχουν και αφετέρου να συμβάλουν στη διαμόρφωση ορθών κριτηρίων στη νέα γενιά.

Όπως διακηρύσσει και ο ίδιος:

Η ιστορική αλήθεια πρέπει και επιβάλλεται να λέγεται ολόκληρη, όσο πικρή κι αν είναι. Δεν είναι φανατισμός, δεν είναι εμπάθεια όταν αναφέρεσαι σε παρελθόντα ιστορικά γεγονότα. Αντιθέτως είναι υποχρέωση, οι νέες γενιές να γνωρίζουν το παρελθόν στις αληθινές του διαστάσεις. Χωρίς το αληθινό παρελθόν δεν μπορεί να υπάρξει ένα γνήσιο καθαρό παρόν και μέλλον.

Αν δεν γνωρίζεις τα αληθινά γεγονότα του παρελθόντος, πώς θα μπορέσεις να οικοδομήσεις ένα σωστό παρόν και μέλλον;

Πώς θα μπορέσεις να διορθώσεις τα κακώς κείμενα όταν μαθαίνεις διαστρεβλωμένη την ιστορική αλήθεια του παρελθόντος; Και πώς τα παθήματα θα γίνουν μαθήματα;

Τι μαθήματα θα πάρεις από ένα παραποιημένο ιστορικό γεγονός του παρελθόντος; Μπορεί η σκοπιμότητα να σκεπάσει την αλήθεια; Και τότε, τι παρόν και μέλλον θα οικοδομηθεί;

Όχι! Η αλήθεια πρέπει πάση θυσία να είναι εντελώς απαλλαγμένη από κάθε μικροπολιτική ή όποια άλλη σκοπιμότητα, όσο κι αν αυτή πονά ή αποκαλύπτει αθλιότητες.

Όταν παρουσιάζεις τα ιστορικά γεγονότα, χωρίς το περίβλημα της σκοπιμότητας δεν ξύνεις πληγές, αλλά αποκαθιστάς την αλήθεια. Και όταν αποκαθιστάς την αλήθεια δεν κινείσαι από εμπάθεια και φανατισμό αλλά από την απέραντη αγάπη προς αυτήν.

Ακριβώς γι' αυτό, σε κάθε του κείμενο τονίζει τα θετικά της περιόδου που έζησε και μελέτησε και αναδεικνύει τις στρεβλώσεις και τα αρνητικά. Γράφει για τον κάθε απροκατάληπτο παρατηρητή ότι: «...άλλοτε μεν θα αισθάνεται περισσή υπερηφάνεια για τους επικούς αγώνες και άλλοτε πικρία και απογοήτευση για τραγικά γεγονότα και ασυγχώρητα λάθη, που ο σύντροφος εξόντωνε το σύντροφο...».

Η θέση του ήταν ξεκάθαρη επειδή ακριβώς συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση μέσα από τις γραμμές της ΕΠΟΝ και είχε βιώσει το δημοκρατικό της πνεύμα – που τόσο διαστρεβλώθηκε από τους νικητές του Εμφυλίου: «Πραγματικός δημοκράτης μπορεί να είναι ο κάθε πολίτης, που καθημερινά δίνει μαθήματα αλληλοσεβασμού, αγάπης, αλληλεγγύης. Και με τις γνώσεις του, τις πράξεις του, το ήθος του στηρίζει την πατρίδα και υπερασπίζεται τις δημοκρατικές ελευθερίες, τους δημοκρατικούς και κοινωνικούς θεσμούς».

Η θεώρησή του, η πολιτική του θέση, όπως και η στάση ζωής που είχε επιλέξει, ήταν σαφής:

Να αγωνιστούμε όλοι μαζί να κάνουμε τη δημοκρατία μας καλύτερη, πιο δίκαιη και να σέβεται ο καθένας την ελευθερία του άλλου. Όσο δε σέβεται κανείς τη διαφορετικότητα των ιδεών, κινείται στη σφαίρα της τυραννίας και καταλαμβάνεται από το σύνδρομο της «δικτατορίας». Αλλά οι ελεύθεροι άνθρωποι δεν κάνουν επιλογή τυράννων, απορρίπτουν την τυραννία.

Όπως πολύ σαφής ήταν και η θέση του για τους πολιτικούς και τα κριτήρια που έπρεπε να πληρούν:

Η αλαζονεία είναι ένα απ' τα πιο φοβερά ελαττώματα των ανθρώπων και οπωσδήποτε πρέπει να αποφεύγεται και να καταδικάζεται. Το ελάττωμα αυτό το τόσο φοβερό εμφανίζεται κυρίως κατά την εξάσκηση οποιασδήποτε εξουσίας –από της πιο μικρής έως της πιο μεγάλης και ανώτατης εξουσίας... Οι άνθρωποι που επιδιώκουν να ασχοληθούν με τα κοινά πρέπει να είναι απαλλαγμένοι από το απαίσιο σαράκι της αλαζονείας.

Η δομή του βιβλίου

Στο πλούσιο αρχείο που άφησε ο Ανδρέας Αγτζίδης στους επιγόνους του, υπάρχει μια πλήρης βιβλιοθήκη για τα γεγονότα της Κατοχής και του Εμφυλίου, μαζί με μια επίσης πλούσια συλλογή βιβλίων που αφορούν την εκπαίδευση και το γλωσσικό ζήτημα. Τα χειρόγρατά του περιλαμβάνουν θέματα ιστορικά, τοπικά και ευρύτερα, εκπαιδευτικά, επετειακά. Ο τρόπος γραφής σχετίζεται άμεσα με την επαγγελματική του εμπειρία ως εκπαιδευτικού και πολλές φορές εξ αυτού έχει το ύφος επετειακού κειμένου.

Το βασικό κείμενο αυτής της έκδοσης αφορά την ίδια τη μάχη που έγινε στο Κιλκίς μεταξύ του ΕΛΑΣ και των δωσιλογικών ομάδων. Το κείμενο χαρακτηρίζεται από πληρότητα, εφόσον περιγράφεται το πλαίσιο της εποχής με απαρχή τον ελληνοϊταλικό πόλεμο και την επακολουθήσασα Κατοχή από Γερμανούς, Ιταλούς και Βούλγαρους. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τον τρόπο οργάνωσης της πολύμορφης Εθνικής Αντίστασης και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις διαδικασίες συγκρότησης των δωσιλογικών ομάδων, είτε των περί τους Κουίσλιγκ της Αθήνας, είτε τους ελεγχόμενους κατευθείαν από τις γερμανικές αρχές Κατοχής στη Βόρεια Ελλάδα [Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος του Κιλκίς, Μιχάλης Παπαδόπουλος-Μιχάλαγας της Κοζάνης, Κυριάκος Παπαδόπουλος (Κισά-μπατζακ) της Πιερίας, Δάγκουλας, Βήχος, Πούλος κ.ά.] Επικεντρώνει την ανάλυση του δωσιλογικού φαινομένου στη δράση του κατά την τελευταία χρονιά της Κατοχής, σε συνεργασία με τους Ναζί.

Παρατίθενται επίσης και κάποια κείμενα που εμπεριέχουν μαρτυρίες και είναι σε μεγάλο βαθμό απόρροια της προσωπικής εμπειρίας του συγγραφέα. Στα κείμενα αυτά παρουσιάζεται η αντανάκλαση των γεγονότων εκείνης της εποχής στο Κιλκίς και συνδέονται απολύτως με την επόμενη περίοδο από τη Μάχη, όταν μετά τη Συνθήκη της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945) επιβλήθηκε πανελλαδικώς ένα κλίμα αφόρητης τρομοκρατίας κατά των παλαιών αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Μια τρομοκρατία που βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην αξιοποίηση των δωσίλογων της Κατοχής μέσω του μετασχηματισμού τους σε εθνικόφρονες πολίτες και, επί της ουσίας άνοιξε τον δρόμο για τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949).

Επίσης, με τα κείμενα αυτά αποσαφηνίζεται το περιεχόμενο των γεγονότων καθώς και το ιδεολογικό στίγμα που χαρακτηρίζει κάθε ξεχωριστή εποχή. Έτσι, απαντώντας στη μυθολογία που καλλιεργείται από όλες τις

πλευρές του πολιτικού φάσματος, ξεκαθαρίζει την ταυτότητα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στην Κατοχή, καθώς και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ) του Εμφυλίου. Για το πρώτο υποστηρίζει και αποδεικνύει ότι ο χαρακτήρας υπήρξε αδιαπραγμάτευτα εθνικοαπελευθερωτικός, ενώ καθάρα κομμουνιστική ήταν η ουσία και η στόχευση του ΔΣΕ. Αμφισβητεί παράλληλα ότι ο αγώνας του ΔΣΕ είχε ταξικό περιεχόμενο, καθόσον δεν αντιστοιχούσε στα ταξικά μοντέλα του μαρξισμού-λενινισμού. Αντιθέτως, ήταν ένα κομμουνιστικό κίνημα που βασίστηκε αποκλειστικά στην αγροτική τάξη και υπήρξε απόρροια της πίεσης και της τρομοκρατίας που χαρακτήρισε τη μεταβαρκιζιανή περίοδο.

Πολύ ενδιαφέρον έχει η περιοδολόγηση της δεκαετίας του '40, που δημοσιεύεται στο τέλος του κειμένου, όπου με σαφήνεια διευκρινίζονται οι ξεχωριστές φάσεις της.

Γιατί η Μάχη;

Ένα από τα ιστορικά γεγονότα που καταχωρήθηκαν στη μνήμη του Ανδρέα Αγτζίδη ως κορύφωση της περιόδου της Κατοχής, υπήρξε η Μάχη μεταξύ του ΕΛΑΣ και των ένοπλων δωσιλογικών δυνάμεων που έγινε στο Κιλκίς στις 4 Νοεμβρίου του 1944. Και αυτό, γιατί ήταν το επιστέγασμα μιας σκληρής σύγκρουσης που είχε υπάρξει έως εκείνη τη στιγμή στον κατεχόμενο ελληνικό χώρο, όπου από τη μια ήταν οι κατοχικές δυνάμεις (Γερμανοί, Ιταλοί και Βούλγαροι) μαζί με τους συνεργάτες τους, ένοπλους και μη, και από την άλλη η πολύμορφη Αντίσταση. Επιπλέον, η Μάχη αυτή αποτελεί ένα από τα πλέον άγνωστα γεγονότα στην ιστορία της Κατοχής και έως σήμερα παραμένει ζήτημα ταμπού στην ίδια την ιστορική μνήμη των κατοίκων αυτής της κατεξοχόν προσφυγικής περιοχής.

Το θέμα αυτό τον απασχόλησε έντονα, γιατί υπήρξε αυτόπτης μάρτυς. Και γι' αυτό προσπάθησε να περιγράψει και να αφήσει τη μαρτυρία του στους ιστορικούς του μέλλοντος. Ο ίδιος έζησε τα γεγονότα εκείνα από κοντά. Από μαθητής εντάχθηκε στην ΕΠΟΝ, ενώ κατά την τελευταία περίοδο της Κατοχής επιστρατεύτηκε στον εφεδρικό ΕΛΑΣ. Όσον αφορά τη μάχη καθ' εαυτήν, δεν έλαβε μέρος. Την έζησε ως 18χρονος, όταν μεταφέρθηκαν στην πόλη του Κιλκίς, από τα έμπεδα εκπαίδευσης, οι επιστρατευμένοι νέοι για να συμμετάσχουν στις διαδικασίες της επόμενης μέρας και στην αποκατάσταση της κοινωνικής λειτουργίας της πόλης.

Εκείνες τις στιγμές του θριάμβου της Αντίστασης με την κατίσχυση επί του δωσιλογισμού, έζησε και το σκοτεινό πρόσωπο της αντεκδίκησης. Όσο ο λόγος του είναι καταγγελτικός για τον δωσιλογισμό, άλλο τόσο στιγματίζει τα όσα μη επιτρεπτά έγιναν την επόμενη μέρα της Μάχης.

Ας προσπαθήσουμε να αναπλάσουμε μέσα από τις κατά καιρούς αφηγήσεις και συνεντεύξεις του ίδιου, εκείνες τις συνθήκες που από τον Μεσοπόλεμο οδήγησαν στις πολιτικές και ιδεολογικές εκφράσεις και εντάσεις κατά την περίοδο της Κατοχής.

Από τον Μεσοπόλεμο στην Κατοχή

Την περίοδο της Κατοχής, για πρώτη φορά ο πληθυσμός βρέθηκε χωρίς περιβάλλον κράτος. Και ακριβώς σ' αυτή τη στιγμή βγήκαν στην επιφάνεια όλες οι αντιθέσεις, κοινωνικές, εθνοτικές, πολιτικές, προσωπικές.

Το Κιλκίς αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις. Ήταν μια νέα κοινωνία. Ο κύριος όγκος του πληθυσμού ήταν πρόσφυγες, είτε από τη Μικρά Ασία (Πόντο, Ιωνία, Καππαδοκία), είτε από τον Καύκασο και τη Νότια Ρωσία, είτε από την Ανατολική Θράκη και τα υπόλοιπα Βαλκάνια (Μοναστήρι, Στρώμνιτσα, Ανατολική Ρωμυλία). Υπήρχαν και κάποιες μικρές κοινότητες «ντόπιων», Βλάχων, Σαρακατσάνων και Σλαβόφωνων. Η κιλκισιώτικη κοινωνία κατά τον Μεσοπόλεμο ήταν ένα αμάλγαμα εντελώς διαφορετικών πληθυσμών, που κάποιες από αυτές είχαν αναπτύξει ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ τους. Ακόμα και αυτό που σήμερα θεωρούμε ως δεδομένο, δηλαδή η κοινή ταυτότητα των Ποντίων, δεν υπήρχε τότε. Ήταν, απλώς, πολύμορφοι ρωμαίικοι πληθυσμοί στην προσφυγιά. Βαθμιαία, οι πολιτιστικές διαφορές θα λάβουν και πολιτικά χαρακτηριστικά, τα οποία κατά την περίοδο της Κατοχής θα εκφραστούν εκρηκτικά.

Ένα από τα πλέον άγνωστα ζητήματα που χαρακτήρισαν τον ελληνικό Μεσοπόλεμο ήταν το προσφυγικό ζήτημα, οι προεκτάσεις που έλαβε και οι κοινωνικές συγκρούσεις που επέφερε. Η ένταση του ζητήματος αυτού και η ιδεολογική αντίθεση των προσφυγικών πληθυσμών προς τα κυρίαρχα πολιτικά και οικονομικά μοντέλα που επικρατούσαν έως τότε στην Ελλάδα, θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό τις νέες ισορροπίες που θα διαμορφωθούν κατά τη δεκαετία του '40. Ήταν τόσο μεγάλη η κοινωνική σύγκρουση τον Μεσοπόλεμο που κατά την περίοδο της Κατοχής θα λάβει συγκεκριμένη πολιτική μορφή και –καλυμμένη από τις ιδεολο-

γίες του καιρού της– θα οδηγήσει σε αιματηρές συγκρούσεις και ακραίες πολιτικές εντάσεις. Είναι χαρακτηριστικό το συμπέρασμα του Γιώργου Θεοτοκά για τα Δεκεμβριανά του '44: «*Βλέπω μια επανάσταση των προσφύγων εναντίον των γηγενών*».

Στην περιοχή του Κιλκίς, πρωτεύοντα πολιτικό ρόλο θα διαδραματίσουν οι Ποντιοκαυκάσιοι, δηλαδή οι Έλληνες που από τον οθωμανοκρατούμενο μικρασιατικό Πόντο θα μεταναστεύσουν στον ρωσικό Καύκασο κατά τον 19ο αιώνα.

Οι πρώτοι πρόσφυγες από το Καρς είχαν έρθει ήδη από το 1914 στο Κιλκίς, μεταφέροντας μαζί τους τις προοδευτικές ιδέες για την κοινωνική οργάνωση και τους συνεταιρισμούς. Το κύμα άφιξης θα μεγεθυνθεί μετά την εκκένωση του Καρς και Αρνταχάν (ρωσικός Καύκασος) λόγω της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ και τη δημιουργία ενός μεγάλου ελληνικού προσφυγικού ζητήματος στη Νότια Ρωσία από τις περιοχές που ο Λένιν παραχώρησε στους Νεότουρκους, καθώς και μετά την αποχώρηση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος από τη Νότια Ουκρανία και την Κριμαία τον Απρίλιο του 1919.

Χιλιάδες Καρσλήδες (ή Καρσιώτες) πρόσφυγες θα έρθουν στην Ελλάδα την περίοδο 1919-1920. Ειδικά μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 και την άνοδο των μοναρχικών στην εξουσία, η κατάσταση θα γίνει πολύ άσχημη γι' αυτούς καθώς βίωναν μια πρώτη απομόνωση σε λοιμοκαθαρήτριά. Στο φύλλο της 15ης Δεκεμβρίου του 1920 της *Εφημερίδας των Βαλκανίων* διαβάζουμε:

Οι δυστυχείς Καυκάσιοι λιμοκτονούν και πάλιν... Μετά φρίκης μανθάνομεν ότι αποθνήσκουν 44 καθ' εκάστην... Εμάθομεν ακόμη ότι τα δήθεν Νοσοκομεία των προσφύγων είναι σε αθλία κατάστασιν, υπάρχουν μόνον δύο ιατροί, οι οποίοι μόλις προφταίνουν να πιστοποιούν τους θανάτους. Δεν θέλομεν να είπωμεν περισσότερα, νομίζομεν όμως ότι αν τους παραδίδομεν εις τον Μουσταφά Κεμάλ, θα τους μεταχειρίζετο ίσως καλύτερον...

Η μαζική άφιξη, όμως, των προσφύγων από Μικρά Ασία (Πόντο, Ιωνία κ.ά.) και την Ανατολική Θράκη θα γίνει μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, όταν οι επιβιώσαντες από τους πολέμους και τις κακουχίες θα φτάσουν στην Ελλάδα. Εδώ θα συναντήσουν μια μάλλον αρνητική αντιμετώπιση στα διάφορα λοιμοκαθαρήτριά της χώρας. Στα «Απολυ-

μαντήρια» της Καλαμαριάς στην παραλία της «Αρετσούς», στη Μακρόνησο, στον Άγιο Γεώργιο έξω απ' τον Πειραιά, στη νήσο Βίδο στην Κέρκυρα, που ήταν γνωστό ως το «νησί του θανάτου», και αλλού, θα επαναληφθούν οι σκηνές του 1920.

Στη συνέχεια, οι πρόσφυγες θα σκορπιστούν στη χώρα και κυρίως στις περιοχές που διατίθενται για αγροτική εγκατάσταση. Μεγάλο μέρος τους θα μετακινηθεί προς την περιοχή του Κιλκίς και θα εγκατασταθεί στα εγκαταλειμμένα μουσουλμανικά ή βουλγαρικά χωριά. Οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων ήταν προβληματικές. Με τη οριστική τους εγκατάσταση άρχισαν να συνειδητοποιούν την ύπαρξη μιας μη αναπτυγμένης οικονομικής και πολιτικής δομής και να υφίστανται τις συνέπειες αυτής της νέας κατάστασης. Η αποκατάσταση από την Ανταλλάξιμη Περιουσία δεν ήταν επαρκής, ενώ σε κάποιες περιοχές υπήρχαν μεγάλες γαιοκτησίες και δύσκολες συνθήκες συνύπαρξης με τους γηγενείς.

Αφού με κόπους και ταλαιπωρίες αποκατασταθούν λίγο, θα αρχίσουν να προσανατολίζονται πολιτικά. Οι διανοούμενοι της ομάδας των Ποντιών του Καυκάσου είχαν έρθει από νωρίς σε επαφή με τα ρωσικά επαναστατικά κινήματα. Αυτή η εμπειρία θα ευνοήσει την στροφή προς τα Αριστερά από τα τέλη της δεκαετίας του '20. Οι κύριες επιλογές τους ήταν το κόμμα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, δηλαδή του αριστερού βενιζελισμού που βρισκόταν πιο κοντά στις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης που είχαν αποκτήσει λόγω της συνάντησής τους με τις ιδέες του μενσεβικισμού (του δημοκρατικού μαρξισμού) στον Καύκασο. Κατά τον Μεσοπόλεμο, η συντριπτική πλειονότητα των προσφύγων θα εκφράζεται υπέρ των φιλελεύθερων του Βενιζέλου και θα είναι σφοδρός αντίπαλος της μοναρχίας. Όμως υπόγεια, οι πολιτιστικές διαφορές θα αρχίσουν να καθορίζουν τα συναισθήματα.

Ο Θανάσης Βαφειάδης στο κείμενό του Κιλκίς 1914-1934: *Η ταυτότητα της πόλης μέσα από το δημοτικό αρχείο* αναφέρει ότι: «Οι εμφορούμενοι με σοσιαλιστικές ιδέες πρόσφυγες που ήρθαν από το Καρς ήταν μενσεβίκοι». Το υψηλό επίπεδο κατάρτισης των προσφύγων που προέρχονταν από τον Καύκασο φαίνεται στις τοποθετήσεις τους σε συνέδρια και εκδηλώσεις. Το πρώτο Συνέδριο των Ελλήνων του Καυκάσου θα συγκληθεί στη Θεσσαλονίκη στις 23 Σεπτεμβρίου 1923 από τον Σύλλογο Καυκασίων. Σκοπός τους ήταν η διαμόρφωση πολιτικής στάσης. Ο Γιάννης Πασαλίδης, αντιπρόεδρος του Συλλόγου θα τονίσει: «... εδώ (σ.σ. στην Ελ-

λάδα) όλα σχεδόν τα κόμματα τα πολιτικά δεν έχουν διαμορφωθεί εισέτι εις κόμματα αρχών, αλλά φέρουν χαρακτήρα προσωπικόν. Μας είναι πολύ δύσκολον να εκλέξωμεν οριστικώς ένα, με το οποίο να συνεργασθώμεν...» και θα προτείνει τη διαμόρφωση μιας ενιαίας παμπροσφυγικής στάσης με τους «Πόντιους, Θράκες και Μικρασιάτες, τα συμφέροντα των οποίων ταυτίζονται με τα δικά μας...». Σε συνέδριο που συγκαλούν στο Κιλκίς τον Οκτώβριο του 1923 αποφασίζουν να υποστηρίξουν τους Φιλελεύθερους με βάση προγραμματική συμφωνία δέσμευσης: «Το Συνέδριον ενέκρινε ψήφισμα συμπράξεως εκλογικής, τούτο όμως όχι διά της παραχωρήσεως θέσεων υποψηφίων εις άτομα εκ των προσφύγων, αλλά επί ρηταίς προγραμματικαίς συμφωνιαίς μετά των οικείων αυτού οργανώσεων».

Με αφορμή αυτό το Συνέδριο στο Κιλκίς, ο ανταποκριτής του αθηναϊκού περιοδικού Κοινότης, που εξέδιδαν οι Κ. Καραβίδας και Ντ. Μαλούχος, γράφει:

Οι ρήτορες ήσαν κυρίως δημοδιδάσκαλοι με μόρφωσιν απολύτως πλατύτερη των ιδικών μας και ήσαν θαυμαστοί που, όλοι με μπαλώματα στα παλαιά παντελόνια τους και σγουρά γένια, εσηκόνοντο και ωμιλούσαν με διανυγή τετραγωνικά επιχειρήματα για ζητήματα της πρακτικής πολιτικής και της οργανώσεως του κράτους. Κυρίως όλοι έχουν υποστεί εξελιγμένους και χρήσιμους πρακτικὰς ρωσικάς επιρροάς. Και είμαι υποχρεωμένος να ομολογήσω ότι το Συνέδριον αυτό του Κιλκίς, μου εφάνη ως κολοσσιαίος λίθος κατατιθέμενος επί της Μακεδονικής γης.

Στο Συνέδριο Καυκασίων του 1926 υποστηρίζεται η οργάνωση «όλων των Καυκασίων αγροτών προσφύγων εις Αγροτικάς Ενώσεις» και ζητείται η ίδρυση Αγροτικού Κόμματος. Χαρακτηριστικό στιγμιότυπο της πολιτικής τους σκέψης είναι η ανάγνωση στο Συνέδριο ενός ρωσικού κειμένου που παραπέμπει στην αριστερή προς τον Λένιν αντιπολίτευση: «...εξ ου καταδεικνύει ότι ο γεωργός πρέπει να απελευθερωθεί όχι μόνο από τον κεφαλαιοκράτην, αλλά και από εκείνον όστις θέλη να καθήση μετά την πτώσιν του κεφαλαιοκράτου εις την ράχην του». Την παρέμβαση αυτή μπορούμε να την ερμηνεύσουμε αναλύοντας τις πολιτικές τάσεις που είχαν αρχίσει να υπάρχουν εντός των Καυκασίων προσφύγων. Η δράση και η επιρροή των σοσιαλιστών από τη μια πλευρά, όπως ο

Γιάννης Πασαλίδης –ο οποίος είχε αναγκαστεί ως μενσεβίκος να εγκαταλείψει τον Καύκασο μετά τη νίκη των μπολσεβίκων– και η αρχόμενη διείσδυση του ΚΚΕ στους Καυκάσιους πρόσφυγες απ’ την άλλη, μέσω κυρίως των Ποντίων «κούτβηδων», είναι πολύ πιθανόν να δημιούργησαν μια πρώτη πολιτική σύγκρουση μπολσεβίκων και μενσεβίκων, εντός της ομάδας των Ελλήνων προσφύγων απ’ τον Καύκασο.

Εκεί όπου υπήρχαν τσιφλίκια και οι γαιοκτήμονες είχαν υιοθετήσει εξαρχής πολιτική βίαιης αντιμετώπισης, θα συμβεί η ριζοσπαστικοποίηση των προσφύγων με μορφή ενός μαχητικού αγροτικού κινήματος, που θα εκφραστεί πολιτικά κυρίως με τους Αγροτιστές του συμπατριώτη τους Κώστα Γαβριηλίδη, είτε με το ανερχόμενο ΚΚ. Και αυτό θα συμβεί πρωτίστως εκεί όπου συναντήθηκαν οι τσιφλικάδες με τους Πόντιους πρόσφυγες από τις περιοχές του ρωσικού Καυκάσου. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή των κοινωνικών σχέσεων με τους μεγαλοκτηματίες, κυρίως Βλάχους και Σαρακατσάνους. Υπό τον τίτλο «Ανεπιθύμητοι γείτονες» ο Αλέξιος Χρυσουλίδης, που η οικογένειά του είχε εγκατασταθεί στο Χωρύγι του Κιλκίς, περιγράφει τη συμπεριφορά των γαιοκτημόνων απέναντι στους πρόσφυγες: οικονομική εκμετάλλευση, δολοφονίες, καταπάτηση της γης, κακεντρέχεια, αλαζονεία και απληστία. Γράφει:

Περιφερειακά του χωριού μας βρίσκονται αρκετά τσιφλίκια: Ζουταίοι, Καραθόδωρος, Κοτύλι (Καζάνοβο), Ξηρόλακος (Πειλερί), που κατά καιρούς βρεθήκαμε στη δούλεψή τους και τους γνωρίσαμε για καλά. [...] μας πλήρωναν όταν ήθελαν και όσο ήθελαν, συχνά μας δημιουργούσαν συνοριακά επεισόδια, προσπαθώντας να καταπατήσουν και να αποσπάσουν εδάφη του χωριού μας και να τα προσαρτήσουν στα χιλιάδες στρέμματα του τσιφλικιού τους... Μεγαλοκτηματίες με χιλιάδες στρέμματα στην κατοχή τους, που κανείς δεν ξέρει από πότε και με βάσει ποίων νόμων τα απέκτησαν, άπληστοι και παθολογικά αχόρταγοι, δημιούργησαν στο παρελθόν πολλά κοινωνικά προβλήματα και δεν ικανοποιούνταν με το τίποτα. Προκλητικοί στις σχέσεις τους με άλλους και ανεπιθύμητοι γείτονες, προβαίνουν σε κάθε είδους αυθαιρεσίες με την ανοχή και συμπαράσταση των εκάστοτε κυβερνήσεων της δεξιάς, τις οποίες συντηρούν και συντηρούνται απ’ αυτές, πάντοτε με το αζημίωτο.

Στους παράγοντες που θα επηρεάσουν τη μορφή της ριζοσπαστικοποίησης, πρέπει να προσμετρηθούν οι νέοι ιδεολογικοί μεσσιανικοί ορίζοντες που άνοιξε η επανάσταση των μπολσεβίκων και επαγγελλόταν επί της ουσίας τη χειραφέτηση των κοινωνικά αδύναμων πληθυσμών. Την τάση αυτή θα ενισχύσει ακόμα περισσότερο η στρατηγική της Κομμουνιστικής Διεθνούς, που με την αποστολή εκπαιδευμένων στελεχών (κούτβηδες) επιχειρούσε να ελέγξει την αναπόφευκτη ριζοσπαστικοποίηση των προσφύγων. Αυτός που πρωτοστάτησε στη δημιουργία οργανωμένων πυρήνων και στρατολόγησε τους αριστερούς στο Μεταλλικό ήταν ο Κώστας Ηλιάδης, ο οποίος με το ψευδώνυμο Ευτυχιάδης ή Ευτυχιάδης ήταν μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Ανήκε σ' εκείνη την ομάδα των κούτβηδων που απέστειλε η Κομμουνιστική Διεθνής για να βοηθήσει και να ελέγξει το ΚΚΕ, το οποίο ήταν το παράρτημά της στην Ελλάδα. Ο Ηλιάδης-Ευτυχιάδης θα συλληφθεί αργότερα απ' την Ασφάλεια, θα δραπετεύσει μαζί με άλλα 7 στελέχη του ΚΚΕ από τις φυλακές Συγγρού τον Απρίλιο του 1931 και, τέλος, θα καταφύγει στη Σοβιετική Ένωση όπου και θα εκτελεστεί κατά τις σταλινικές διώξεις του 1937, μαζί με τον Ανδρόνικο Χαΐτα, γενικό γραμματέα του ΚΚΕ και πολλά άλλα στελέχη.

Σημαντικά στοιχεία για τη μεσοπολεμική πολιτική κίνηση στο Κιλκίς εντός της κοινότητας των Ποντίων του Καυκάσου, δίνει ο ερευνητής Ανδρέας Αθανασιάδης, στη μελέτη του «Τα γεγονότα του χωριού Μεταμόρφωση και του Γυμνασίου Κιλκίς–(Κιλκίς, Μάρτιος 1930)». Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, η πρώτη οργάνωση του Κομμουνιστικού Κόμματος δημιουργήθηκε το 1926 στο Μεταλλικό και την επόμενη χρονιά στην ίδια την πόλη του Κιλκίς. Ο Αθανασιάδης παραθέτει ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα της απόφασης του Δημοτικού Συμβουλίου Κιλκίς (19 Μαρτίου 1926), όπου αναφέρεται ότι *«κατά τη διάρκεια φιλονικίας μεταξύ δύο κοινοτικών συμβούλων, ένας εξ αυτών ενώπιον των αξιωματικών της χωροφυλακής ε χαρακτήρισεν τους Καυκάσιους γενικώς ότι δεν σέβονται την ιδιοκτησίαν, εννοών προφανώς ότι οι Καυκάσιοι είναι Κομμουνισταί»*. Σε κάποια χωριά του Κιλκίς, όπως το Μεταλλικό, το Αγιονέρι, το Μεσιανό, το Νέο Γυναικόκαστρο, τη Μεγάλη Στέρνα, τα Αμάραντα, το Μαυρονέρι κ.ά. δημιουργούνται ισχυρές κομμουνιστικές οργανώσεις. Χαρακτηριστική είναι η ανταπόκριση της εφημερίδας *Σκριπ* στις 13 Μαρτίου 1930, για μια εκδήλωση στο Αγιονέρι:

Την 28^η παρελθόντος μηνός (Φεβρουάριος 1930) ημέραν εορτής του «Κόκκινου Φαντάρου» οι χωρικοί του Αγιονερίου συνεκρότησαν διαδήλωσιν και παρήλασαν δια των οδών αυτού, φωνάζοντες: «Κάτω οι φόροι, κάτω η Κυβέρνησις, ζήτω ο Λένιν, ζήτω τα Σοβιέτ». Εκ τούτων θεωρηθέντες ως πρωταίτιοι συνελήφθησαν τέσσαρες, εκ των οποίων οι μεν δύο κατεδικάσθησαν εις τρίμηνον φυλάκισιν, οι άλλοι δε ηθωώθησαν.

Η ανάπτυξη των οργανώσεων του ΚΚ στο Κιλκίς ήταν μεγάλη. Κατά τον *Ριζοσπάστη*, η νεολαία του στο Κιλκίς, που εξέδιδε την εφημερίδα *Ίσκρα*, είχε καταφέρει να εντάξει στις γραμμές της «*τριπλάσιο αριθμό μελών από τη νεολαία του Πειραιά*». Η πλειονότητα, όμως, των αγροτών φαίνεται ότι υποστήριζε το Αγροτικό Κόμμα, το οποίο με τη συμμετοχή περισσότερων από πενήντα γεωργικών συνεταιρισμών κατάφερε να πραγματοποιήσει την 1η Δεκεμβρίου 1929 μεγάλο αγροτικό συλλαλητήριο στο Κιλκίς. Στο συλλαλητήριο οι συγκεντρωμένοι ζήτησαν την «...*άμεση απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και των μοναστηριακών κτημάτων, την επίλυση του ζητήματος των βοσκών, την ανανέωση των δανείων, την κατάργηση του εισαγωγικού δασμού επί των γεωργικών εργαλείων και μηχανημάτων, την εφαρμογή της φορολογίας προοδευτικής καθαράς προσόδου και τη μείωση των έμμεσων φόρων επί των ειδών πρώτης ανάγκης*».

Αυτή ακριβώς η επιτυχία των Αγροτιστών οδήγησε το Κομμουνιστικό Κόμμα στην αντιμετώπισή τους ως βασικών αντιπάλων. Η σκληρή κριτική που ασκούσε στο Αγροτικό Κόμμα του Γαβριηλίδη έφτανε στα όρια της συκοφαντικής προπαγάνδας. Χαρακτηριστικό κείμενο της σκληρής αντιπαράθεσης προς τους Αγροτιστές υπήρξε η παρακάτω δημοσίευση στην εφημ. *Ριζοσπάστης* (11 Δεκεμβρίου 1929), που καλούσε σε κινητοποίηση των μελών για

...ξεσκέπασμα των Γαβριηλίδηδων και τράβηγμα των μεσαίων και φτωχών χωρικών προς τον επαναστατικό δρόμο.[...] Όλοι μας: Περιφερειακές οργανώσεις, Αχτιδικές επιτροπές, αγροτικοί πυρήνες, πρέπει να κινηθούμε, να κινηθούμε γερά και δραστήρια για να εισχωρήσουμε μέσα στα στρώματα της εργαζόμενης αγροτιάς και να την τραβήξουμε με το μέρος μας. Χωρίς μια τέτοια δουλειά, χωρίς να κατέχουμε την αγροτιά δεν μπορούμε να μιλάμε για επανάσταση στην Ελλάδα.

Χαρακτηριστικό της πολιτικοποίησης της κιλκισιώτικης κοινωνίας υπήρξε το ψήφισμα (14 Δεκεμβρίου 1929) των «αθλητικών οργανώσεων» του Κιλκίς υπέρ της απεργίας των φοιτητών στη Θεσσαλονίκη και κατά της αστυνομικής βίας με την οποία αντιμετωπίστηκε αυτή η απεργία. Το ψήφισμα υπέγραψαν, μετά από εντολή των διοικητικών τους συμβουλίων, οι αθλητικοί σύλλογοι Κιλκίς, Γερακαριού, Μεταλλικού, Μεσιανού, Μεταμόρφωσης, Γυναικόκαστρου και Μαυρονερίου.

Σημαντικό ρόλο στη ριζοσπαστικοποίηση των κατοίκων του Κιλκίς είχαν οι δάσκαλοι, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν πρόσφυγες από το Καρς. Ο Χρήστος Σαμουηλίδης γράφει ότι το κύριο πολιτικό ρεύμα στους Έλληνες δασκάλους του Καυκάσου πριν την προσφυγοποίηση τους, ήταν το σοσιαλεπαναστατικό (εσέροι). Ο δημοσιογράφος Φόρης Παροτίδης σε κείμενό του για το φαινόμενο των δασκάλων του Κιλκίς αναφέρει:

φερμένοι από τη Ρωσία, γαλουχημένοι με τις καινούργιες προοδευτικές ιδέες και την προλεταριακή παράδοση, κουβάλησαν μαζί τους στην Ελλάδα την σοσιαλιστική αντίληψη και την μεταφύτεψαν στην καινούργια πατρίδα τους στο Κιλκίς. Μετεκπαιδεύονται στην Αθήνα για ένα εξάμηνο στα 1928 και έρχονται σε άμεση επαφή με τους προοδευτικούς δασκάλους και διανοητές της εποχής.

Η δικτατορία του Μεταξά θα ασκήσει σκληρή τρομοκρατία στο φιλελεύθερο και προοδευτικό Κιλκίς. Συλλήψεις, βασανιστήρια και εξορίες θα είναι πλέον στην καθημερινή διάταξη. Οι αριστεροί δάσκαλοι θα συλληφθούν και θα εκτοπιστούν. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση θα είναι ο Μύρων Παπαδόπουλος, δάσκαλος του Ανδρέα Αγτζίδη την περίοδο 1932-1936 στο Σταυροχώρι του Κιλκίς. Ο Μύρων Παπαδόπουλος εκτελέστηκε με τους 200 στην Καισαριανή, την Πρωτομαγιά του 1944. Είχε γεννηθεί το 1887 στην Αργυρούπολη του Πόντου και κατοικούσε στο Μεσιανό του Κιλκίς. Συνελήφθη το 1936 από τη δικτατορία Μεταξά και παραδόθηκε στους Γερμανούς με την έναρξη της Κατοχής. Μαζί του εκτελέστηκε και ο Κοσμάς Σερδερίδης, ο οποίος γεννήθηκε επίσης στην Αργυρούπολη του Πόντου το 1905 και κατοικούσε πριν τη σύλληψή του, το 1937, στο Γερακαριό του Κιλκίς. Μετά την εκτέλεση θάφτηκαν σε ομαδικό τάφο στο Γ' Νεκροταφείο. Στις αφηγήσεις του ο Ανδρέας Αγτζίδης

μνημονεύει και τον Τόλια Ιωαννίδη, απόφοιτο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης. Ο Ιωαννίδης ως μαθητής είχε οργανωθεί στην ΟΚΝΕ. Συνελήφθη στη Θεσσαλονίκη κατά τη μεταξική δικτατορία και παραδόθηκε στις κατοχικές δυνάμεις. Εκτελέστηκε στις 8 Απριλίου 1944 στο Σκοπευτήριο Καισαριανής μαζί με τον Νίκο Σιβετίδη, επίσης Κιλικσιώτη συγκρατούμενό του.

Με αυτό το κλίμα και την προϊστορία αντιθέσεων και συγκρούσεων ξεκίνησε η περίοδος του ελληνοϊταλικού πολέμου και της Κατοχής, καθώς και του διαμελισμού της χώρας μετά τη ναζιστική επίθεση του Απριλίου του 1941.

Άρα λοιπόν, η δικτατορία Μεταξά, ο ελληνοϊταλικός πόλεμος και η γερμανική Κατοχή στη συνέχεια, μαζί με τον κίνδυνο συμπερίληψης του νομού Κιλικίας στη βουλγαρική σφαίρα, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις μιας μεγάλης ανάπτυξης της αντιφασιστικής Αντίστασης.

Όλοι ανεξαιρέτως θα συμμετάσχουν στον ένα ή τον άλλο βαθμό στα γεγονότα. Η περίπτωση των Ποντίων ίσως να έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί ο πληθυσμός ήταν μεγάλος και πολύμορφος και, κατά πώς φαίνεται, διέθετε ιδιαίτερη προσήλωση σ' αυτό που θεωρούσε σωστό, με αποτέλεσμα να μην ανθίζουν εύκολα οι ενδιάμεσες αποχρώσεις.

Πόντιοι και Ποντιοκαυκάσιοι του Κιλικίας

Οι Πόντιοι του Κιλικίας ήταν ένας εξαιρετικά πολύμορφος πληθυσμός, με διαφορετικές καταγωγές, πολιτισμό, γλώσσα, πολιτικές παραδόσεις. Ο ιστορικός Πόντος κατ' αρχάς είναι σαν τη μισή Ελλάδα και από τον 19^ο αιώνα μεγάλο μέρος των Ποντίων κατέφυγε στον ρωσικό Καύκασο, όπου και διαμορφώθηκε.

Σχηματικά, μέσα στην ποντιακή ομάδα, μπορούμε να διακρίνουμε δύο μεγάλες υποομάδες: τους πρόσφυγες από τον ιστορικό Πόντο (ελληνόφωνους και τουρκόφωνους) και τους πρόσφυγες από τον Καύκασο και τα ρωσικά παράλια του Εύξεινου Πόντου (κυρίως ελληνόφωνους, αλλά και λίγους τουρκόφωνους προερχόμενους από την περιοχή της Τσάλκας της Γεωργίας).

Οι Πόντιοι του Πόντου, μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, βρέθηκαν σ' ένα περιβάλλον που είχε ως χαρακτηριστικά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τη δράση του ακραίου τουρκικού εθνικισμού,

τις εκτοπίσεις και τις σφαγές των χριστιανών που είχαν προηγηθεί, το αντάρτικο κίνημα, τις επιδιώξεις για αυτονομία κ.λπ. Το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων του δυτικού Πόντου ήταν τουρκόφωνοι. Είναι εντυπωσιακό ότι η Γενοκτονία των Ποντίων (1914-1922) θα γίνει κυρίως εις βάρος των τουρκόφωνων Ποντίων. Εκεί θα αναπτυχθεί και το εντυπωσιακό ποντιακό αντάρτικο. Το ενδιαφέρον για τους μελετητές –και όχι μόνο– είναι ότι τα περισσότερα ελληνικά αντάρτικα αντιτουρκικά τραγούδια, είναι γραμμένα στα τούρκικα. Οι επιζήσαντες, μετά από μια σκληρή δεκαετία 1914-1923, θα έρθουν στην Ελλάδα συγκροτημένοι και πειθαρχημένοι υπό τους καπετάνιους τους. Σίγουρα η διανοήσή τους και οι ηγέτες τους είχαν διαμορφωμένη αντιμπολσεβικική άποψη λόγω της συμμαχίας Λένιν–Κεμάλ. Υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα σχετική μαρτυρία του στρατάρχη Φρούνζε (του επικεφαλής της σοβιετικής αποστολής στο πλευρό του Κεμάλ Ατατούρκ) που παρατίθεται στο έργο του σοβιετικού πρέσβη στο κεμαλικό στρατόπεδο: *Vosprominaniyi ja szovjetszkiego dyiplomata*, που εκδόθηκε στη Μόσχα το 1960. Ο Φρούνζε αναφέρει ότι όταν περνούσαν δίπλα από μια ομάδα αιχμαλώτων Ελλήνων στη Μερζιφούντα, ένας από αυτούς φώναξε στη σοβιετική αντιπροσωπεία ότι είναι και αυτοί ένοχοι γιατί ενισχύουν τον Κεμάλ και τους Τούρκους. Το θέμα της κακομεταχείρισης των ελληνικών πληθυσμών από τους κεμαλικούς, ο Αράλοβ το έθεσε –ματαίως όπως μας πληροφορεί στη συνέχεια– στον ίδιο τον Κεμάλ. Όπως γράφει: «*Του είπα (του Κεμάλ) για τις φρικτές σφαγές των Ελλήνων που είχε δει ο Φρούνζε και αργότερα εγώ ο ίδιος. Έχοντας υπ' όψιν μου τη συμβουλή του Λένιν να μη θίξω την τουρκική εθνική φιλοτιμία, πρόσεχα πολύ τις λέξεις μου...*».

Οι Πόντιοι του Καυκάσου απ' την άλλη εντάχθηκαν στις ρωσικές διεργασίες – όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα. Πολλοί απ' αυτούς πήραν μέρος στην ρωσική επανάσταση του 1905 και επηρεάστηκαν από τα ιδεολογικά ρεύματα της Ρωσίας. Είναι εντυπωσιακή η πολιτιστική παραγωγή τους και η τολμηρότητα των απόψεών τους (π.χ., για τη φωνητική γραφή και την απλοποίηση της ελληνικής γλώσσας). Κορυφαίος διανοούμενος αυτής της εποχής ήταν ο Γεώργιος Σκληρός, ο πρώτος Έλληνας διανοούμενος που προσπάθησε να ερμηνεύσει τα ελληνικά πράγματα με τη μαρξιστική μέθοδο. Επίσης εντυπωσιακό, παρότι άγνωστο, είναι ότι το πρώτο ελληνικό αντικαπιταλιστικό θεατρικό έργο είναι το *Ο Λαζάραγας* ή *Τα σκοτάδια* και γράφτηκε το 1905 στα

ποντιακά από τον Γιώργο Φωτιάδη. Ξέρουμε ότι στους Έλληνες του Καυκάσου κατά την προεπαναστατική περίοδο υπήρχαν συγκροτημένες ομάδες σοσιαλεπαναστατών, μπολσεβίκων και μενσεβίκων. Ηγέτης των Ποντίων μενσεβίκων του Καυκάσου ήταν ο Γιάννης Πασαλίδης, ο μετέπειτα ιδρυτής της ΕΔΑ. Γνωρίζουμε ότι στις εποχές της μπολσεβικικής Επανάστασης (λίγο πριν και λίγο μετά) οι Έλληνες του Καρς είχαν έρθει σε επαφή με τις ιδέες των μπολσεβίκων, λόγω του αγροτικού προγράμματος του Λένιν, καθώς και μέσω των Ελλήνων στρατιωτών του ρωσικού στρατού που επέστρεψαν από το μέτωπο. Ο Γιάννης Πασαλίδης υπήρξε ιδιαίτερα επικριτικός για τους μπολσεβίκους. Γράφει το 1921:

Αυτοί με την τετράχρονη δικτατορία τους ρημάξανε αλύπητα την πλούσια χώρα της Ρωσίας και μεταβάλανε σε ερείπια που καπνίζουν ακόμα τις ανθισμένες πόλεις της, θα έχουν την αξίωση τούτης της αναγνώρισης: Υπέρ στον Λένιν και Συντροφία, που με την περίφημη ΤσεΚά μεταβάλανε σε απέραντο μακελειό τη Ρωσία... Και ο λαός εκείνος που έτρεφε ολάκερη την Ευρώπη, σήμερα πεινά και υποφέρει. Η ιστορία δεν γνώρισε ποτέ παρόμοια καταστροφή σαν τη σημερινή ρωσική. Επαρχίες ολόκληρες του Βόλγα είναι στρωμένες με εκατομμύρια πτώματα ανθρώπων, θύματα της πείνας και της κακοριζικιάς που δημιούργησαν αυτοί οι ίδιοι οι μπολσεβίκοι...

Οι Πόντιοι του Πόντου με τους Πόντιους του Καυκάσου θα συνεργαστούν για ένα διάστημα περίπου 2 ετών, την εποχή της πλήρους κατάρρευσης κάθε εξουσίας στη Ρωσία και της παράλληλης διαμόρφωσης του μεταοθωμανικού σκηνικού στον Νότο της Μαύρης Θάλασσας. Με τη δημιουργία της Ελληνικής Μεραρχίας του Καυκάσου θα επιχειρηθεί να βοηθηθεί το ποντιακό αντάρτικο στον ιστορικό Πόντο. Όμως τα γεγονότα θα εξελιχθούν με εξαιρετικά ραγδαίο ρυθμό τόσο στον Καύκασο όσο και στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τελικά και οι δύο ομάδες θα εγκατασταθούν μετά από πορείες που θυμίζουν Οδύσσεια, ως πρόσφυγες κυρίως στη βόρεια Ελλάδα, απ' όπου είχαν αποχωρήσει οι μουσουλμάνοι ανταλλάξιμοι.

Στην περίοδο της Κατοχής στο Κιλκίς εμφανίστηκαν δύο σημαντικές στρατιωτικές συγκροτήσεις. Ο ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός), ως στρατιωτικός βραχίονας του ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), που εξέφραζε ένα αριστερό εθνικοαπελευθερωτικό

και αντικατοχικό κίνημα, και ο ΕΕΣ (Ελληνικός Εθνικός Στρατός), μια αντιεαμική στρατιωτική οργάνωση που είχε δημιουργηθεί από τους Γερμανούς κατακτητές, την εποπτεία της οποίας είχαν τα SS. Τα κεντρικά γραφεία του ΕΕΣ βρίσκονταν στην οδό Τσιμισκή 72 στη Θεσσαλονίκη, όπου βρισκόταν εγκατεστημένη η Γκεστάπο. Προηγουμένως είχε δημιουργηθεί με πρωτοβουλία αντιστασιακών αξιωματικών χωροφυλακής και άλλη μια αντικατοχική αλλά αντιεαμική οργάνωση, η ΠΑΟ, η οποία όμως δεν κατάφερε να διατηρηθεί έως το τέλος και αυτοδιαλύθηκε μετά από συγκρούσεις με τον ΕΛΑΣ και την εξάντληση των πολεμοφοδίων της. Η τελευταία εντολή της οργάνωσης προς τους οπλίτες της ήταν: «... Όποιος πάρει γερμανικό όπλο, έστω για αυτοάμυνά του, θα είναι εχθρός της Π.Α.Ο.».

Σημαντικό ρόλο στην τελική ένταξη των πληθυσμών είχε αυτή η αρχική παρουσία των δύο ανταγωνιζόμενων αντικατοχικών οργάνωσεων, ΕΑΜ και ΠΑΟ. Η ένοπλη σύγκρουσή τους κατά τα τέλη του 1943 αποκρυστάλλωσε τις επιλογές του πληθυσμού. Και παρ' όλη την αυτοδιάλυση της ΠΑΟ τον Ιανουάριο του 1944, μεγάλο μέρος των οπλιτών της, υπό την καθοδήγηση κάποιων τοπικών οπλαρχηγών, δεν υπάκουσε στις εντολές της ηγεσίας για απόσυρση από τη δράση, με αποτέλεσμα να ενταχθεί στον ΕΕΣ, τη νέα οργάνωση που βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχο των γερμανικών μυστικών υπηρεσιών και είχε ως μοναδικό στόχο την καταπολέμηση της Εθνικής Αντίστασης. Ένα ιστορικό ζήτημα που απομένει να διερευνηθεί πλήρως, είναι οι αιτίες που οδήγησαν στη σύγκρουση ΕΛΑΣ και ΠΑΟ. Διαβάζοντας τις εκτιμήσεις και των δύο πλευρών, όπως τις εκθέσεις των Κωνσταντίνου Μήτσου και Αίαντα Τζαμαλούκα, από τη μια, και την αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων του Γιάννη Χαρατσίδα, από την άλλη, που δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο *Το 13ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, ο ερευνητής μπορεί να συνάγει ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Η ηγεσία της δωσιλογικής οργάνωσης που έφερε την ονομασία ΕΕΣ απαρτιζόταν κυρίως από τους τρεις Παπαδόπουλους, τον Κισά-μπατζακ (Κυριάκος Παπαδόπουλος) από τον Κούκο της Πιερίας, τον Μιχάλαγα από την Κοζάνη και τον Κώστα από το Κιλκίς. Ο Κισά-μπατζακ ανέλαβε επιπλέον και αστυνομικά καθήκοντα στη Θεσσαλονίκη εκ μέρους των κατακτητών κατά τους τελευταίους μήνες της Κατοχής. Προσπάθησε τότε να εκβιάσει τους Πόντιους της πόλης ζητώντας τη συνεργασία

τους. Χαρακτηριστικό επεισόδιο που θα δείξει την αντίθεση του οργανωμένου δημοκρατικού ποντιακού χώρου στον δωσιλογισμό, θα είναι η συνάντηση του Κισά-μπατζακ και του Παναγιώτη Δαδούλη, με τον Θεοφύλακτο Θεοφυλάκτου, που ήταν στέλεχος του ποντιακού κινήματος ανεξαρτησίας, εκδότης της εφημερίδας *Ελεύθερος Πόντος* στο Βατούμι και ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος της Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης. Τα δύο ηγετικά στελέχη του δωσιλογισμού επισκέφτηκαν την Εύξεινο Λέσχη για να ζητήσουν χρηματική ενίσχυση και υποστήριξη στην στρατολογία εθελοντών. Ο Κισά-μπατζακ ρώτησε εάν «έκαμε καλά που πολέμησε με εχθρικά όπλα τους Συνέλληνες». Η αρνητική απάντηση του Θεοφυλάκτου και η συνολικά αρνητική του στάση τον εξόργισε και αφού έβρισε τους Τραπεζούντιους, τράβηξε το πιστόλι και το έβαλε στο μέτωπο του προέδρου της Ευξείνου Λέσχης. Ο Θεοφυλάκτου δεν λύγισε και έτσι τα σχέδια των δωσίλογων με την Εύξεινο Λέσχη δεν ευδοκίμησαν...

Με τη Μάχη που έγινε στο Κιλκίς τον Νοέμβριο του 1944, λύθηκαν αντιθέσεις σε παμμακεδονικό επίπεδο. Εκεί συγκεντρώθηκαν τα τάγματα των δωσίλογων απ' όλη την κεντρική και δυτική Μακεδονία με αρχηγούς τον Δάγκουλα απ' τη Θεσσαλονίκη και τον Κισά-μπατζακ από την Πιερία.

Τοπικές εντάξεις

Έχει ενδιαφέρον η πολιτική γεωγραφία των χωριών του Κιλκίς με τους συγκεκριμένης προέλευσης πρόσφυγες. Αν θελήσουμε να σχηματοποιήσουμε κάπως τις εντάξεις με βάση την εθνοτική καταγωγή, μπορούμε να πούμε ότι οι Πόντιοι του Καυκάσου (ελληνόφωνοι κυρίως, αλλά και λίγοι τουρκόφωνοι) εντάχθηκαν κατά τη συντριπτική τους πλειονότητα στην Αριστερά, σε αντίθεση με τους τουρκόφωνους (δυτικο)Πόντιους, καθώς και τους Σαρακατσάνους και Βλάχους του Κιλκίς, οι οποίοι, σύμφωνα με τον οπλαρχηγό τους Γ. Γεωργαντά, είχαν συστήσει στο πλαίσιο του ΕΕΣ ανεξάρτητο Τάγμα Σαρακατσαναίων με 300 ενόπλους.

Προσπάθησα σύντομα και πρόχειρα, να χαρτογραφήσω την πολιτική ένταξη σε σχέση με την εθνικοτοπική καταγωγή και ζήτησα τη συνδρομή του Ανδρέα Αγτζίδη. Έτσι, βρήκα κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία. Τους Πόντιους του Καυκάσου τους αναφέρω ως «Ποντιοκαυκάσιους», τους Πόντιους από τον Πόντο ως «Πόντιους», τους πρόσφυγες από την

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ανατολική Θράκη ως «Ανατολικοθρακιώτες» και με την έκφραση «μισοί-μισοί» εννοώ μισοί αριστεροί-μισοί δεξιοί. Ως «ταγματасφαλίτες» αναφέρονται οι ένοπλοι στον ΕΕΣ:

- Αγία Κυριακή: Ανατολικοθρακιώτες δεξιοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες)
- Άγιος Αντώνιος: Πόντιοι ελληνόφωνοι και τουρκόφωνοι δεξιοί και λίγοι αριστεροί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες)
- Άγιος Μάρκος: Πόντιοι ελληνόφωνοι δεξιοί και λίγοι αριστεροί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες)
- Αναβρυτό: Πόντιοι τουρκόφωνοι δεξιοί ταγματасφαλίτες
- Βαπτιστής: Ανατολικοθρακιώτες, μισοί-μισοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες)
- Γάβρα: Πόντιοι τουρκόφωνοι από τον Καύκασο, αριστεροί
- Γαλλικό: Ίωνες αριστεροί (και λίγοι δεξιοί), Ανατολικοθρακιώτες αριστεροί (και λίγοι δεξιοί)
- Γερακαριό: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί
- Ελληνικό: Πόντιοι δεξιοί (επιστρατεύτηκαν βιαίως στα Τάγματα)
- Ελευθεροχώρι: Πόντιοι ελληνόφωνοι δεξιοί (σκληροί ταγματасφαλίτες), Ποντιοκαυκάσιοι (λίγοι) αριστεροί
- Επτάλοφος: Πόντιοι δεξιοί (επιστρατεύτηκαν βιαίως στα Τάγματα)
- Ηλιόλουστο: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, Βλάχοι δεξιοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες)
- Κορομηλιά: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, Βλάχοι δεξιοί
- Κορυφή: Πόντιοι μισοί-μισοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες σκληροί)
- Κορωνούδα: Πόντιοι δεξιοί, Ανατολικοθρακιώτες δεξιοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες απ' όλους)
- Μεγάλη Βρύση: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, Ανατολικοθρακιώτες μισοί-μισοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες)
- Μεγάλη Στέρνα: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, Πόντιοι δεξιοί ουδέτεροι
- Μεταλλικό: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, Βλάχοι (λίγοι) δεξιοί

- Μουριές: Πόντιοι μισοί-μισοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες σκληροί), Ανατολικοθρακιώτες αριστεροί
 - Μυριόφυτο: Ανατολικοθρακιώτες δεξιοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες), Πόντιοι δεξιοί (ουδέτεροι), Τσιγγάνοι δεξιοί
 - Νέα Σάντα: Πόντιοι ελληνόφωνοι αριστεροί, Ποντιοκαυκάσιοι (λίγοι) αριστεροί, Ανατολικοθρακιώτες (λίγοι) αριστεροί
 - Ξηρόβρυση: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί
 - Παντελήμονας: Πόντιοι ελληνόφωνοι αριστεροί, Ποντιοκαυκάσιοι (λίγοι) αριστεροί
 - Πλαγιά: Ανατολικοθρακιώτες δεξιοί (ταγματасφαλίτες), Καππαδόκες φιλελεύθεροι ουδέτεροι, Πόντιοι (λίγοι) αριστεροί
 - Ποντοκερασιά: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, Πόντιοι ελληνόφωνοι αριστεροί
 - Ροδώνα (έδρα του Παπαδόπουλου): Πόντιοι μισοί-μισοί (ταγματасφαλίτες σκληροί), Ανατολικοθρακιώτες αριστεροί
 - Σταυροχώρι: Ανατολικοθρακιώτες μισοί-μισοί (υπήρχαν ταγματасφαλίτες), Πόντιοι (λίγοι) μισοί-μισοί (οι δεξιοί ουδέτεροι), Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί
 - Χέρσο: Ανατολικοθρακιώτες μισοί-μισοί, Πόντιοι δεξιοί, Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, Βούλγαροι συνεργάτες της Οχράνα, άλλοι σλαβόφωνοι δεξιοί
 - Χωρύγι: Ποντιοκαυκάσιοι αριστεροί, κ.λπ.
 - Εντυπωσιακό είναι ότι όλα τα βλαχοχώρια του Κιλκίς ήταν δεξιά και ταγματасφαλίτικα.
 - Από τα ορεινά, τα πλέον φτωχά και τα πλέον καθυστερημένα (από πλευράς μόρφωσης) χωριά του Κιλκίς τα Τάγματα επιστράτευσαν περίπου 2.500 νέους.
- Από τους ταγματасφαλίτες καπετάνιους του Κιλκίς, γνωστοί είναι:
- Πόντιοι: Παπαδόπουλος, Λαζίκ
 - Ανατολικοθρακιώτες: Μπαρμπα-Γιώργης (από Καστανιές), Θεμιστοκλής
 - Βλάχοι, Σαρακατσάνοι: Τσαβίδας, Γεωργαντάς

Οι ηγέτες των συνεργατών

Κανείς από τους πρωτοκαπεταναίους δεν εγκλωβίστηκε στο Κιλκίς για να πάρει μέρος στην τελική μάχη, πλην του Κισά-μπατζακ και του Δάγκουλα. Και γλύτωσαν όλοι όσοι διέφυγαν. Εξοντώθηκαν, όμως, τα μεσαία και κατώτερα στελέχη των δωσιλογικών οργανώσεων και μαζί τους και πολλοί αθώοι. Η σύγκρουση θα συνεχιστεί και μετά, όταν οι ομάδες που είτε δεν είχαν πάρει μέρος στη μάχη του Κιλκίς είτε είχαν διαφύγει, κατέφυγαν στο τελευταίο οχυρωμένο μέρος του ΕΕΣ: στην Τριάδα των Σερρών, δυτικά του Στρυμόνα, στις ανατολικές υπώρειες των Κρουσίων. Η περιοχή της Τριάδας υπήρξε αρχικά απόρθητο κέντρο της ΠΑΟ, που στη συνέχεια θα ενσωματωθεί στον ΕΕΣ μιας και θα ενταχθεί σ' αυτόν μεγάλο μέρος των οπλιτών.

Εκεί οι ομάδες του Κώστα Παπαδόπουλου, του Γ. Κεπελέκ, του Γ. Ποταμόπουλου, του Αποστολίδη, του Τσερκέζου Γιαχιά, του Σπυρίδη, του Παπούλια, του Θεοχαράκη, του Γιαννακίδη κ.ά. οργάνωσαν την άμυνά τους. Στις 12 Νοεμβρίου λαμβάνει χώρα η μάχη της Τριάδας ως συνέχεια της Μάχης του Κιλκίς. Από την πλευρά του ΕΛΑΣ συμμετείχαν το 13ο και το 19ο Σύνταγμα. Η ήττα των δωσίλογων θα είναι συντριπτική με εκατοντάδες νεκρούς. Κάποιες ομάδες (Παπαδόπουλου, Κεπελέκ, Γιαχιά) θα προλάβουν να διαφύγουν πριν τη μάχη. Μια μικρή ομάδα 150 ενόπλων θα καταφύγει στη Βουλγαρία, στην οποία πλέον έχουν επικρατήσει οι κομμουνιστές. Οι συλληφθέντες ένοπλοι του ΕΕΣ θα παραδοθούν στον ΕΛΑΣ. Οι αντεκδικήσεις θα λάβουν μεγάλη έκταση με ομαδικές εκτελέσεις στον Προμαχώνα και θα θυμίζουν τα όσα συνέβησαν μετά το τέλος της μάχης του Κιλκίς.

Όσον αφορά την ιδιαιτερότητα της περιοχής και της σημασίας των εθνοτοπικών ταυτοτήτων για τις πολιτικές επιλογές των όσων συμμετείχαν στα γεγονότα, χαρακτηριστική είναι η περιγραφή –κατά την περίοδο του Εμφυλίου– στο κείμενο του Kenneth Spence υπό τον τίτλο «Εκθεσις περί Ελλάδος», που δημοσιεύτηκε στην αριστερή αγγλική εφημερίδα *New Statesman and Nation* και αναδημοσιεύτηκε από την εφημερίδα *Ελευθερία* των Αθηνών (6 Αυγούστου 1948):

Τα χωρία της περιφέρειας Κιλκίς, κατοικούμενα από Ελληνοκαυκασίους είναι συμπαγώς κομμουνιστικά και αι ελληνικάί αρχαί αδυνατούν να εννοήσουν διατί Έλληνες αναχωρήσαντες εκ Ρωσίας ως

εχθροί του καθεστώτος μάχονται σήμερα παρά το πλευρόν των κομμουνιστών, και άκουσα να λέγεται ότι η σοβιετική κυβέρνηση τους έστειλεν επίτηδες ως πέμπτην φάλαγγα. Τα τουρκόφωνα χωρία διάκεινται εχθρικός προς τους αντάρτας, ενώ εις τα αμιγή ελληνικά χωρία αι συμπάθειαι είναι μικταί. Εξ άλλου πλείστα χωρία ωργάνωσαν ομάδας αμύνης κατά των ανταρτών (σ.σ. «συμμοριτών», μεταφράζει η εφημερίδα). Εις τη μέση ευρίσκεται η μη πολιτική μάζα των χωρικών με μοναδικήν επιθυμίαν την ασφάλειαν πάσει θυσία. Η αντισλαβική προπαγάνδα επιτυγχάνει να προκαλέση αντιανταρτικά αισθήματα όχι όμως και ενθουσιασμόν υπέρ της κυβερνήσεως...

Πότε χρησιμοποιούμε τον όρο «Εμφύλιος»

Ένα από τα σύγχρονα μεθοδολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν όλοι όσοι ασχολούνται με την περίοδο εκείνη είναι η χρήση και το περιεχόμενο των όρων. Χαρακτηριστικά ερωτήματα είναι τα εξής:

- Μπορεί να χρησιμοποιείται ο όρος «εμφύλιος» για τη σύγκρουση των αντιστασιακών δυνάμεων με τα δωσιλογικά σώματα;
- Πρέπει να ονομάζονται «εθνικιστές» οι αντικομμουνιστές συνεργάτες των Ναζί;

Για να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά θα πρέπει να υπάρξει υπέρβαση των ιδεολογικοπολιτικών ταυτοτήτων. Το ζήτημα είναι να κατανοηθεί το διεθνές πλαίσιο εντός του οποίου έλαβαν χώρα τα γεγονότα και οι συγκρούσεις στην Ελλάδα. Δηλαδή, τα ερωτήματα αυτά δεν μπορούν να απαντηθούν όταν το φίλτρο του αναγνώστη, ή ακόμα και του ερευνητή, καθορίζεται από την πολιτική του ένταξη. Δεν έχει καμιά σημασία εάν κάποιος εκφράζεται με τον μπολσεβικισμό, τον μενσεβικισμό ή τον φιλελευθερισμό. Αλλά με το εάν η αντίληψή του εκκινεί από τα όσα συμβαίνουν σ' ολόκληρο τον τότε κόσμο. Και η κύρια αντίθεση προέρχεται από τη σύγκρουση με τον ναζισμό. Δηλαδή, να θεωρηθεί χωρίς καμιά διαπραγμάτευση και σχετικοποίηση ότι ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ορίζει το αντικειμενικό ιστορικό πλαίσιο. Γιατί στο πλαίσιο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου Βρετανοί, Αμερικανοί και Σοβιετικοί βρέθηκαν στο ίδιο στρατόπεδο πολεμώντας τους Γερμανούς Ναζί.

Αυτό που συχνά εμφανίζεται στις ελλαδικές πολιτικο-ιστορικές περιπλανήσεις για εκείνη την εποχή, είναι η σχετικοποίηση της Κατοχής, η υποβάθμισή της –έως και η ακύρωσή της– ως του ιστορικού πλαισίου εντός του οποίου εμφανίστηκαν πλήθος νέων αντιθέσεων. Και μαζί με τη σχετικοποίηση της Κατοχής, εμφανίστηκε και η προσπάθεια αιτιολόγησης και, κατά συνέπεια, αθώωσης του φαινομένου της συνεργασίας με τους Γερμανούς κατακτητές.

Μιλώντας για εκείνη την εποχή πρέπει να ξεκαθαρίσουμε και το πλαίσιο εντός του οποίου θα έπρεπε να γίνονται οι σχετικές συζητήσεις.

Κατ' αρχάς, να οριστεί ποια ήταν η κύρια διαχωριστική γραμμή. Ήταν η τριπλή Κατοχή της Ελλάδας από Γερμανούς, Ιταλούς και Βούλγαρους ή όχι;

Η παραδοχή ότι αυτή η γραμμή διαμόρφωνε την κύρια αντίθεση οδηγεί σε μια πολύ συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση. Από τη μια, ήταν οι αντιστασιακές δυνάμεις (ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, Κόδρος, Μίδα, Όμηρος κ.λπ., που κάθε μια είχε τη δικιά της ματιά και πολιτική ατζέντα) και, από την άλλη, οι κατοχικές δυνάμεις και οι συνεργάτες τους.

Και όταν χρησιμοποιούμε τον όρο Εμφύλιος για την περίοδο έως και την πλήρη Απελευθέρωση, δεν εννοούμε κάτι πέρα από τις αιματηρές (και άδικες τις περισσότερες φορές) συγκρούσεις εντός της Αντίστασης.

Φυσικά, σύμφωνα με την άποψή μου, δεν συμπεριλαμβάνουμε σ' αυτήν την κατηγορία («Εμφύλιος») και τις συγκρούσεις με τα δωσιλογικά σώματα που υπηρετούσαν τους κατακτητές. Δηλαδή τις συγκρούσεις με τις ομάδες των Δάγκουλα, Πούλου και Βήχου ή με τον ΕΕΣ των Παπαδόπουλων (που υπήγοντο κατευθείαν στα SS), ή με τους κουκουλοφόρους καταδότες στα μπλόκα της Αθήνας ή αυτούς που συμμετείχαν στα δεκάδες Ολοκαυτώματα που πραγματοποίησαν οι κατακτητές στην ελληνική ύπαιθρο. Αυτές οι συγκρούσεις δεν ήταν εμφύλιες συγκρούσεις, αλλά μέρος του αντιστασιακού αντικατοχικού αγώνα...

Δεν είναι δυνατόν να θεωρήσουμε εμφύλιο αυτή την κατηγορία συγκρούσεων. Ήταν ξεκάθαρες συγκρούσεις με τον εχθρό (ανεξάρτητα εάν αυτός ήταν γερμανόφωνος ή ελληνόφωνος). Οι δωσίλογοι επέλεξαν έναν ιστορικό ρόλο: τη συνεργασία με τους Ναζί. Το αντικειμενικό δεδομένο είναι ότι πέρασαν τον Ρουβίκωνα και συντάχθηκαν με τους κατακτητές. Εξάλλου, αυτό ήταν κοινή άποψη σε όλο το συμμαχικό στρατό-

πεδο. Με τη Συμφωνία της Καζέρτας, τα τάγματα ασφαλείας της Βορείου Ελλάδας χαρακτηρίστηκαν «εχθρικός σχηματισμός» (ήτοι ανήκων στο γερμανικό μπλοκ), και κλήθηκαν να παραδοθούν στον ΕΛΑΣ, ο οποίος είχε θεωρηθεί τμήμα του συμμαχικού στρατού.

Όπως ευφυώς το διατυπώνει ο Ανδρέας Αγτζίδης: *«Η σύγκρουση των Ανταρτών με τα ελληνόφωνα ένοπλα τμήματα που συνεργάζονταν στενά με τις γερμανικές κατοχικές στρατιωτικές δυνάμεις είτε σε μπλόκα είτε σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις δεν ήταν εμφύλιος πόλεμος ούτε “κόκκινη βία”, ήταν εθνικός αγώνας».*

Ήταν οι δωσίλογοι «εθνικιστές»;

Επίσης πρέπει να απαντηθεί το ερώτημα εάν οι δωσίλογοι μπορούν να χαρακτηρίζονται ως «εθνικιστές». Βέβαια για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό θα πρέπει πρώτα να οριστεί το περιεχόμενο του όρου «εθνικιστής». Η σύγχρονη σημασία του είναι εξαιρετικά αρνητικά φορτισμένη. Σήμερα ο όρος σημαίνει τον φανατικό σωβινιστή, που είναι ρατσιστής, εντελώς ακραίος, κολλημένος σε γεγονότα τα οποία πλέον είναι παρελθόν, περιφρονεί κάθε άλλη εθνική ομάδα, διακρίνει τα έθνη σε ανώτερα και κατώτερα και δεν κρύβει τη διάθεση επιβολής στα δεύτερα και χαρακτηρίζεται από έντονο ρατσισμό.

Όμως, η αρχική έννοια του «εθνικισμού» όπως προήλθε από τα φιλελεύθερα αντιαπολυταρχικά κινήματα του 18ου και 19ου αιώνα συνδέεται μόνο με τον σύγχρονο όρο «πατριωτισμός» ή «φιλοπατρία». Δηλαδή, με την αγάπη προς την πατρίδα, ως τόπο της στενότερης ή ευρύτερης καταγωγής και τον αγώνα για τη διασφάλισή τους από όποια επιβουλή. Ιστορικά υπήρξε η ιδεολογία που εμφανίστηκε στο πλαίσιο αστικών επαναστάσεων. Όσον αφορά την πολιτειακή λειτουργία, ο αστικός εθνικισμός εισήγαγε στην ανθρώπινη ιστορία τη μορφή του έθνους-κράτους και την άρνηση των θεοκρατικών ή αριστοκρατικών διοικητικών μορφών. Δηλαδή, βασίστηκε στη θεώρηση της έννοιας του έθνους ως πολιτικού θεμέλιου του κράτους.

Αν αυτά όλα τα μεταφέρουμε στις μέρες μας, θα πρέπει ως «εθνικισμό» να εννοούμε τον «σωβινισμό», ήτοι τον μισαλλόδοξο φανατισμό και με τον όρο «εθνισμό» την παλαιά προοδευτική σημασία του «εθνικισμού».

Δύσκολα, όμως, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τους συνερ-

γάτες των Ναζί με τον όρο «εθνικιστές» σε όποια από τις δύο σημασίες του όρου. Ο λόγος είναι πολύ απλός. Οι Ναζί διέλυσαν τον εθνικό ιστό, παραχώρησαν την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη στους Βούλγαρους, κατέστρεψαν τις υποδομές της χώρας, λεηλάτησαν τα αποθεματικά της σε τρόφιμα, έκλεψαν τις πρώτες ύλες. Δηλαδή, όλα όσα διέπραξαν έρχονταν σε απόλυτη αντίθεση με τα όσα θα υπεράσπιζε ένας «εθνικιστής», είτε με την παλιά θετική αστική εκδοχή, είτε με τη νέα σοβινιστική. Στην πραγματικότητα, οι συνεργάτες των Ναζί στην κατεχόμενη Ελλάδα ήταν αυτοί που τους είχε εγκαίρως περιγράψει ο Χίτλερ και μας το θύμισε ο Δημήτρης Γληνός: «Σε κάθε τόπο θα βρεθούν κάμποσα φιλόδοξα και ιδιοτελή καθάρματα, που θα εξυπηρετήσουν πρόθυμα τους σκοπούς μου γιατί αυτός θα είναι ο μόνος τρόπος για να αναδειχθούν και να πλουτίσουν».

Οι δωσίλογοι υπήρξαν βασικό στοιχείο υποστήριξης της Κατοχής της Ελλάδας από τους Ναζί. Χαρακτηριστικός είναι ο όρκος των Ταγμάτων Ασφαλείας που ιδρύθηκαν στην Αθήνα από τη δωσιλογική κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη το 1943 για να αντιμετωπιστεί η Εθνική Αντίσταση:

Ορκίζομαι εις τον Θεόν τον άγιον τούτον όρκον, ότι θα υπακούω απολύτως εις τας διαταγάς του ανωτάτου αρχηγού του γερμανικού στρατού Αδόλφου Χίτλερ.

Θα εκτελώ πιστώς απάσας τας ανατεθησομένας μοι υπηρεσίας και θα υπακούω άνευ όρων εις τας διαταγάς των ανωτέρων μου.

Γνωρίζω καλώς ότι διά μιαν αντίρρησην εναντίον των υποχρεώσεών μου, τας οποίας διά του παρόντος αναλαμβάνω, θέλω τιμωρηθή παρά των γερμανικών στρατιωτικών νόμων.

Σε αναφορά του, λίγο πριν την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα (2/10/44), ο Walter Schimana (Βάλτερ Σιμάνα) στρατηγός των SS (Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS und Ordnungspolizei), που επέπτευε τα Τάγματα Ασφαλείας, εκτιμά ότι τα δωσιλογικά τάγματα «ήταν πολύτιμες βοηθητικές μονάδες στη Βέρμαχτ για την ενεργή καταπολέμηση των συμμοριών» και ότι «πολέμησαν τον κομμουνισμό και τις συμμορίες του ΕΛΑΣ με αξιοσημείωτη επιτυχία»... Ο Σιμάνα ήταν μέλος του γερμανικού Ναζιστικού Κόμματος και των SS.

Ήταν διοικητής των SS και της γερμανικής αστυνομίας και ουσιαστικός κυβερνήτης της κατεχόμενης Ελλάδας από τον Οκτώβριο του 1943 έως και την αποχώρηση των Γερμανών τον Οκτώβριο του 1944.

Στην απάντηση που του έστειλε ο Heinrich Luitpold Himmler (Χάινριχ Χίμλερ), τόνιζε: «Σας εκφράζω τα συγχαρητήριά μου, επειδή κατορθώσατε να οργανώσετε τα υγιή και νομοταγή στοιχεία του ελληνικού λαού στα τμήματα των Ελλήνων εθελοντών καθώς και των Ευζώνων, και να τα οδηγήσετε σε αगाστή συνεργασία με τα δικά μας γερμανικά τμήματα στον αγώνα κατά των μπολσεβίκων συνωμοτών μέχρι την τελευταία μέρα»...

Η ιδεολογία της Εθνικής Αντίστασης (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ)

Στον αντίποδα των δωσιλογικών σωμάτων που συγκρότησαν οι Γερμανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα, ήταν οι οργανώσεις της Εθνικής Αντίστασης. Με την παλιά θετική σημασία του όρου, ως «εθνικιστές» μπορούν να χαρακτηριστούν μόνο οι συμμετέχοντες σ' αυτήν, είτε στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, είτε στον ΕΔΕΣ, είτε στην ΕΚΚΑ, είτε σε κάποια από τις πολυάριθμες μικρές οργανώσεις που στήριζαν τον αντιναζιστικό αγώνα. Οι δωσίλογοι ήταν απλώς συνεργάτες των κατακτητών, ανεξάρτητα του πώς οι ίδιοι θεωρούσαν τον εαυτό τους. Καθώς και το με ποιο τρόπο το μετεμφυλιακό κράτος επέλεξε να τους αποχαρακτηρίσει μέσα από την εμφυλιοπολεμική κολυμβήθρα του Σιλωάμ, δικαιώνοντας τη δωσιλογική τους δράση.

Επίσης και το ΚΚΕ εκείνης της εποχής –το οποίο είχε πάρει την πρωτοβουλία για τη συγκρότηση της Αντίστασης– είχε μια πολιτική που επικεντρωνόταν στην υπεράσπιση της πατρίδας. Από την πρώτη επιστολή του φυλακισμένου Νίκου Ζαχαριάδη αμέσως μετά την ιταλική επίθεση, όπου έγραφε στις 31 Οκτωβρίου του 1940:

Ο φασισμός του Μουσολίνι χτύπησε την Ελλάδα πίσώπλατα, δολοφονικά και ξετσιπώτα με σκοπό να την υποδουλώσει και να την εξανδραποδίσει. Σήμερα όλοι οι Έλληνες παλεύουμε για τη λευτεριά, την τιμή, την εθνική μας ανεξαρτησία. Η πάλη θα είναι πολύ δύσκολη και πολύ σκληρή. Μα ένα έθνος που θέλει να ζήσει πρέπει να παλεύει, αψηφώντας τους κινδύνους και τις θυσίες. Ο λαός της Ελλάδας διεξάγει σήμερα έναν πόλεμο εθνικοαπελευθερωτικό,

ενάντια στο φασισμό του Μουσολίνι.... Στον πόλεμο αυτό που τον διευθύνει η κυβέρνηση Μεταξά, όλοι μας πρέπει να δώσουμε όλες μας τις δυνάμεις, δίχως επιφύλαξη ... Όλοι στον αγώνα, ο καθένας στη θέση του και η νίκη θα 'ναι νίκη της Ελλάδας και του λαού της...

Ουσιαστικά, ο Ζαχαριάδης προσαρμοσε την πολιτική του αντίληψη στη νέα γραμμή που είχε ορίσει η Κομμουνιστική Διεθνής στο 7ο συνέδριό της τον Ιούλιο του 1935. Τότε είχε μεταβάλει την άτεγκτη γραμμή της και είχε ορίσει μια νέα γραμμή και ένα νέο καθήκον για τα παραρτήματά της – που ήταν τα διάφορα κομμουνιστικά κόμματα: να επιδιώξουν τη δημιουργία ευρύτατων αντιφασιστικών λαϊκών μετώπων στις χώρες όπου αυτά δρούσαν. Η νέα αυτή γραμμή υιοθετήθηκε απόλυτα στην 4η Ολομέλεια του Σεπτεμβρίου του 1935. Στην απόφαση της Ολομέλειας της ΚΕ αναφερόταν ότι μπροστά στον κίνδυνο της επιδρομής του ιταλικού φασισμού ή άλλης ιμπεριαλιστικής απειλής κατά της εθνικής ανεξαρτησίας, το ΚΚΕ θέτει ως υπέρτατο στόχο την υπεράσπιση της χώρας (ΚΟΜ.ΕΠ., 11-10-1935). Κατά συνέπεια, η θέση του Ζαχαριάδη μετά την ιταλική επίθεση της 28ης Οκτωβρίου 1940, ήταν αποφασισμένη πέντε χρόνια πρωτότερα. Όμως, στην πραγματικότητα, αγνόησε συνειδητά εκείνη τη στιγμή (Οκτώβριος 1940) τη θέση της Κομιντέρν για ουδετερότητα των ΚΚ στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (έως τη στιγμή της γερμανικής επίθεσης κατά της ΕΣΣΔ), επιλέγοντας τη γραμμή της υπεράσπισης της πατρίδας. Αυτή του την πρωτοβουλία ο Ζαχαριάδης την πλήρωσε πολύ ακριβά, εφόσον η απείθεια προς τη γραμμή της Κομιντέρν υπήρξε ένα από τα επιχειρήματα των Σοβιετικών (6η Ολομέλεια, Βουκουρέστι) για την αποπομπή του το 1956 από την ηγεσία του ΚΚΕ.

Στην ίδια κατεύθυνση είναι γραμμένο από τον Δ. Γληνό το ιδρυτικό κείμενο του ΕΑΜ με τίτλο «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ», όπου την Κατοχή από τους Γερμανούς την αποκαλεί «Η “νέα τάξη” των γκάγκστερς». Μεταξύ άλλων γράφει για αυτή τη «νέα τάξη»:

... Μαύρη σκλαβιά και αρπαγή και βαρβαρότητα και λεηλασία της χώρας. Είναι η τάξη που ήθελαν να φέρουν στη χώρα οι βάρβαροι της Ασίας, οι Πέρσες, οι Ούννοι, οι Μογγόλοι, οι Τούρκοι. Με μόνη διαφορά πως ετούτη τη φορά συνδέεται με την επιστημονικά οργανωμένη ληστεία. Ότι είχε δημιουργήσει η εργασία του Ελληνικού

λαού στα εκατό χρόνια της λεύτερης ζωής, όλα τα υλικά αγαθά εξαφανίστηκαν.... Έτσι κατάντησαν να πεθαίνουν εκατοντάδες και χιλιάδες άνθρωποι από την πείνα. Καταντήσαμε να δρασκελάμε κουφάρια στους δρόμους, να θάφτουμε τους νεκρούς μας σωριασμένους μέσα στα κάρα των σκουπιδιών...

Το κείμενο αυτό του Δημήτρη Γληνού μαζί με τον δημόσιο λόγο που εκφώνησε ο Άρης Βελουχιώτης στη Λαμία μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Γερμανούς, είναι τα δύο ντοκουμέντα που στοιχειοθετούν και αναδεικνύουν την ιδεολογική βάση στην οποία στηρίχθηκε η εαμική Εθνική Αντίσταση. Στην ιστορική ερμηνεία για τα όσα μεσολάβησαν από την Ανεξαρτησία της χώρας από τους Οθωμανούς έως τη γερμανική Κατοχή, ο Άρης Βελουχιώτης γράφει:

Όλοι –ξένοι και ντόπιοι– πάλαιψαν για να μην ξεσηκωθεί ο λαός και να αποχτήσει τη λευτεριά του... Με την επικράτηση της επανάστασης αμέσως οι δικοί μας κοτζαμπάσηδες επιληφθήκανε πάνω στη χώρα μας. Η αντίδραση, ντόπια και ξένη, για να ευνοηθεί το λαϊκό χαρακτήρα του κινήματος και να επιβάλει νέα σκλαβιά, χρησιμοποίησε όλα τα μέσα.

Στα κοινά στοιχεία των δύο αυτών έργων συμπεριλαμβάνονται η αναφορά στον ξένο παράγοντα, η αντίθεση στον επεκτατισμό των μεγάλων δυνάμεων και στην εξάρτηση ή την επιτροπεία της χώρας από αυτές. Τα δύο αυτά κείμενα συμπύκνωσαν και αποτύπωσαν τις προσδοκίες του λαού για μια ουσιαστική αλλαγή. Οι σταθεροί άξονες και των δύο κειμένων είναι η εθνική ανεξαρτησία, η αγάπη και η υπεράσπιση της πατρίδας, η ανεξιθρησκία, ο δημοκρατικός προσανατολισμός της χώρας, η κοινωνική ευαισθησία και η κοινωνική χειραφέτηση. Ακριβώς γι' αυτό, το ξεκάθαρο μήνυμα που εξέπεμπαν, υιοθετήθηκε από ευρύτατα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας.

Για τους συνεργάτες των κατακτητών ο Γληνός γράφει:

Αυτά λοιπόν τα φιλόδοξα και ιδιοτελή καθάρματα κρύβουν από το λαό όλα τα εγκλήματα των κατακτητών. Τους παρουσιάζουν ως τάχα ευεργέτες γιατί μας έστειλαν δέκα κουτιά γάλα, την στιγμή που μας απογυμνώνουν απ' όλα τα αγαθά. Αυτοί κρύβουν από το λαό πως η Μακεδονία και η Θράκη κατοχυρώθηκαν στους Βούλ-

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

γαρους φασίστες και ρημάζονται απ' αυτούς. Πως την Ήπειρο την προορίζουν για την Ιταλική Αλβανία, πως τα Επτάνησα και τις Κυκλάδες τις προσάρτησαν ήδη οι Ιταλοί...

Και καλεί:

Δεν υπάρχει συμβιβασμός και μοιρολατρική αποδοχή της σκλαβιάς. Ένας μόνο δρόμος ανοίγεται μπροστά μας. Ο δρόμος της ενεργητικής αντίστασης. Ο δρόμος του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Γιατί τώρα, περισσότερο από ποτέ, νοιώθουμε όλοι μέσα μας την εγερτήριο κραυγή του Ρήγα Φεραίου που εμπύχωσε τους προγόνους μας: «Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή / παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή».

Παρόμοιες ήταν και οι απόψεις της άλλης μεγάλης αντιστασιακής οργάνωσης, του ΕΔΕΣ, που ιδρύθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1941, δεκαοκτώ ημέρες πριν από εκείνη του ΕΑΜ. Ο ΕΔΕΣ προερχόταν από τη βενιζελική αντιμοναρχική παράταξη και στόχευε στην αντιφασιστική της ανασυγκρότηση. Ο ταγματάρχης David Wallace που είχε σταλεί στην Ελλάδα από το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών το 1943 γράφει ότι ο Ζέρβας «*Διακηρύσσει δημοκρατικές και ριζοσπαστικές σοσιαλιστικές απόψεις...*».

Ο Βαγ. Τζούκας που μελέτησε την οργάνωση αυτή γράφει ότι: «*Εδραζόταν στην εκδίωξη της "μοναρχικής σπείρας του Γεωργίου", στη δημιουργία μιας δημοκρατικής-σοσιαλιστικής Ελλάδας και στην παροχή εγγυήσεων εκ μέρους της οργάνωσης για τη μεταπολεμική κυριαρχία της βενιζελικής-πλαστηρικής πελατείας*».

Αυτή η αντιμοναρχική-δημοκρατική θέση υπάρχει ξεκάθαρα διατυπωμένη στην εφημερίδα της οργάνωσης:

Την επάνοδο του Γεωργίου στην Ελλάδα θέλουν όσοι τυράννησαν, εξευτέλισαν και λήστεψαν τον Ελληνικό λαό από το 1936 ως το 1941, γιατί ήταν ο αρχηγός της τυραννίας και της ληστείας, για ν' αποφύγουν το λαϊκό Δικαστήριο. Όσοι λιποτάχτησαν και πρόδωσαν τον Ελληνικό λαό τον Απρίλη του 1941 γιατί ήταν δικοί του άνθρωποι κι είχε και ο ίδιος λιποτάχτης και προδότης για ν' αποφύγουν τα στρατοδικεία. Όσοι με τη μαύρη αγορά από το 1941 και

δώθε έκλεψαν και θανάτωσαν τον ελληνικό λαό γιατί ελπίζουν πως μ' αυτόν τον τρόπο θα διατηρήσουν τα άνομα πλούτη και θ' αποφύγουν τα έκτακτα δικαστήρια.

Την αυθεντική θέση του ΕΔΕΣ εκφράζει ο υπαρχηγός του Κομνηνός Πυρομάγλου, ο οποίος στα απομνημονεύματά του γράφει καθαρά ότι: «...οι τρεις κύριες αντιστασιακές οργανώσεις ήταν το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ. Οι οργανώσεις αυτές εξέφραζαν τη βούληση του ελληνικού λαού για εθνική απελευθέρωση και για τη διαμόρφωση μιας δημοκρατικής μεταπολεμικής κοινωνίας, μεταρρυθμισμένης στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο».

Ο Τζούκας θεωρεί ότι «Η εμφύλια διαμάχη ΕΛΑΣ – ΕΔΕΣ ερμηνεύεται υπό το πρίσμα της εμπλοκής του βρετανικού παράγοντα και του μοναρχικού στρατοπέδου, το οποίο θεωρείται ότι κινητοποιήθηκε προκειμένου να μη χάσει τα πλεονεκτήματα που είχε αποκτήσει από το 1935 και μετά». Έτσι μπορεί να ερμηνευτεί και η αλλαγή της ιδεολογικής βάσης και η υιοθέτηση φιλομοναρχικής στάσης και ενός σκληρού αντικομμουνιστικού λόγου προς το τέλος της περιόδου της Κατοχής.

Η τρίτη σημαντική αντιστασιακή οργάνωση ήταν η ΕΚΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις) που ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1942 από τον βενιζελικό συνταγματάρχη Δημήτριο Ψαρρό. Η ιδεολογική της προέλευση ήταν σοσιαλδημοκρατική. Ο μεταπολεμικός της στόχος, όπως διατυπώνεται στο καταστατικό της ήταν η εγκαθίδρυση «ολοκληρωμένης Λαοκρατούμενης Δημοκρατίας». Στο οικονομικό πεδίο επαγγελόταν ένα νέο σοσιαλιστικό σύστημα που θα βασιζόταν στην κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής από τους εργαζόμενους και τα συνδικάτα, ενώ στην ιδιωτική περιουσία θα έμπαιναν ανώτατα όρια.

Χαρακτηριστικό στοιχείο που δείχνει τη βάση που συνέδεε όλες τις οργανώσεις που βρίσκονταν στην πλευρά των συμμάχων –και αποδείκνυε με απόλυτη σαφήνεια ότι η διαχωριστική γραμμή καθοριζόταν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο– περιέχεται στην Κοινή Διακήρυξη της 19 Φεβρουαρίου 1944 μεταξύ των: ΕΑΜ-ΕΛΑΣ (υπογράφουν Στ. Σαράφης, Π. Ρούσος), ΕΔΕΣ (υπογράφουν Π. Νικολόπουλος, Κ. Πυρομάγλου), ΕΚΚΑ (Δ. Ψαρρός, Γ. Καρτάλης), Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής εν Ελλάδα (Συν/ρχης Κρις Γουντχάουζ).

Στη Διακήρυξη αναφέρεται ότι θεωρούν εχθρούς της πατρίδας τη δωσιλογική κυβέρνηση Ράλλη των Αθηνών και «...όλους όσους την απαρτί-

ζουν ως όργανα εξυπηρέτησεως των κατακτητών της Ελλάδος, υποβοηθούντα εις την παντοειδή κατατυράννησιν και εξόντωσιν του Ελληνικού λαού και καταπολέμησιν του Εθνικού αγώνος ως και του αγώνος των Συμμάχων Εθνών...».

Επιπλέον, καταγράφονται με ακρίβεια όσοι θεωρούνται «εχθροί της πατρίδος»: «...όλους όσοι κατετάγησαν εις τα οργανωθέντα υπό της Κυβερνήσεως Ράλλη εξοπλισθέντα και καθοδηγούμενα υπό των κατακτητών Σώματα Ειδικής Ασφάλειας, Τάγματα Ευζώνων και Χωροφυλακήν και παν άλλο παρόμοιο δημιούργημα των κατακτητών και του Ράλλη...».

Ποιοι ευθύνονται για τον Εμφύλιο

Ο Ανδρέας Αγτζίδης έχει μια ξεκάθαρη ματιά για τα γεγονότα, αναδεικνύοντας το ευρύτερο πλαίσιο. Τα συμπεράσματά του συνάγονται από αυτήν ακριβώς την πρόταξη της «μεγάλης εικόνας». Ιδιαίτερο βάρος δίνει στα κείμενα της εποχής, από τα οποία προκύπτουν οι στόχοι και τα όρια. Γράφει:

Εάν από την αρχή του αγώνα έθετε ως στόχο την κατάληψη της εξουσίας, η ΕΑΜική ηγεσία και το ΚΚΕ δεν θα λάβαιναν μέρος στη διάσκεψη του Λιβάνου στις 17 Μαΐου 1944 και δεν θα υπέγραφαν τη σχετική συμφωνία, που αφορούσε στην απελευθέρωση της Ελλάδας με κυβέρνηση εθνικής ενότητας.

Δεν θα πήγαιναν ούτε στη διάσκεψη της Καζέρτας, που έγινε στις 26 Σεπτεμβρίου 1944 και έθεταν τις δυνάμεις τους υπό τις διαταγές του Βρετανού στρατηγού Σκόμπυ, τη στιγμή που κατείχαν ολόκληρη την επικράτεια, εκτός από το κέντρο της πρωτεύουσας... Αυτή η κατασκευασμένη προπαγάνδα, σκόπιμη και δόλια, των μυστικών υπηρεσιών, οδήγησε την αγγλική κυβέρνηση στην ανοιχτή παρέμβαση στα εσωτερικά της χώρας μας, διαρκούσης ακόμα της Κατοχής από τα μέσα του 1943, προσπαθώντας να θέσει σε πλήρη υποταγή το εαμικό κίνημα αντίστασης, φτάνοντας μέχρι την ένοπλη σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ τον Δεκέμβριο του 1944.

Θεωρεί ότι οι αιτίες και οι δυνάμεις που οδήγησαν στην εμφύλια σύγκρουση μπορούν να ανιχνευτούν τόσο στα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας, όσο και της προπολεμικής τάξης πραγμάτων που επιχείρησε

και πάλι να κυριαρχήσει στη μεταπολεμική Ελλάδα, εξοντώνοντας τις λαϊκές κατακτήσεις που έγιναν την περίοδο της Κατοχής χάρη στην Εθνική Αντίσταση:

Αυτή η αποδοχή από το λαό της νέας ζωής εθорύβησε τις συντηρητικές δυνάμεις του τόπου, μα περισσότερο τη Μεγάλη Βρετανία που ήθελε την Ελλάδα υποταχτική. Βλέποντας ο Τσώρτσιλ ότι δεν μπορεί να θέσει υπό την απόλυτη κηδεμονία την ΕΑΜική Αντίσταση, από τα τέλη του 1943 αρχίζει να σκέπτεται τρόπους να την εξοντώσει.... Ο βρετανικός ιμπεριαλισμός, για ακόμη μια φορά, με την απροκάλυπτη επέμβασή του, πέτυχε να διατηρήσει τη νέα δορίκτητη «αποικία».

Ο Ανδρέας Αγτζίδης δεν διστάζει να αποκαθηλώσει μύθους που καλλιεργήθηκαν ένθεν-κακείθεν:

...Η Εαμική Εθνική Αντίσταση δεν ήταν κοινωνική επανάσταση αλλά ήταν πρωτίστως καθαρά απελευθερωτικός αγώνας με κοινωνικές προεκτάσεις, χωρίς να θέτει ως στόχο τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Ούτε στο ιδρυτικό του ΕΑΜ και τις διάφορες ανακοινώσεις της ηγεσίας του ΚΚΕ, που είδαν το φως της δημοσιότητας κατά τη διάρκεια της γερμανοϊταλικής και βουλγαρικής Κατοχής 1941-1944, αναφέρεται ότι στόχος και επιδίωξη της Εαμικής Εθνικής Αντίστασης είναι η βίαιη κατάληψη της εξουσίας.

Αυτή είναι η μόνη ιστορική αλήθεια. Δυστυχώς, η αντίδραση και ένα μεγάλο μέρος του αστικού κόσμου, που απουσίασε από το μεγαλειώδη απελευθερωτικό αγώνα ή διέφυγε στη Μέση Ανατολή, προκειμένου να αποφύγει τις συνέπειες της Κατοχής ή συνεργάστηκε με τα κατοχικά στρατεύματα, επίμονα και αδιάλειπτα προπαγάνδιζαν, για να ενσπείρουν στο λαό την αμφισβήτηση και τη διχόνοια. Ότι τάχα το εαμικό κίνημα, από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του είχε ως αποκλειστικό σκοπό την κατάληψη της εξουσίας.

Στην ερμηνεία του αυτή για την ποιότητα των κοινωνικών ομάδων που οδήγησαν στον εμφύλιο επιδιώκοντας τη μετακατοχική τους παλινόρθωση –παρότι δεν αντιτάχθηκαν άμεσα στους κατακτητές ή συνεργάστηκαν μ’ αυτούς– συναντά τη διαπίστωση του Γεωργίου Σεφέρη, ο

οποίος έγραψε στα τέλη του 1945: «...η βλακεία, η εγωπάθεια, η μωρία και η γενική αναπηρία της ηγετικής τάξης στη σημερινή Ελλάδα σε φέρνει στην ανάγκη να ξεράσεις, είμαι βέβαιος πως τούτοι οι ελεεινοί δεν αντιπροσωπεύουν τη ζωντανή Ελλάδα, δεν αντιπροσωπεύουν τίποτε...».

Παρόμοια άποψη για τις δυνάμεις που προκάλεσαν τη μεταδεκεμβριανή τρομοκρατία που έφερε τον Εμφύλιο, διατύπωσε τον Φεβρουάριο του 1947 ο Paul A. Porter, επικεφαλής της αμερικανικής αποστολής (Chief, American Economic Mission to Greece) προς τον Πρόεδρο των ΗΠΑ, H.S. Truman, προκειμένου να αποκτήσει ίδια άποψη για την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα:

Εδώ δεν υπάρχει κράτος σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Αντ' αυτού υπάρχει μία χαλαρή ιεραρχία ατομιστών πολιτικών, μερικοί από τους οποίους είναι χειρότεροι από άλλους, που είναι τόσο απασχολημένοι με τον προσωπικό τους αγώνα για εξουσία, ώστε δεν έχουν τον χρόνο να αναπτύξουν οικονομική πολιτική, ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι είχαν την ικανότητα.

Αυτή ακριβώς η «χαλαρή ιεραρχία ατομιστών πολιτικών» συγκρότησε τις ιθύνουσες ελίτ που διαχειρίστηκαν τις πολιτικές εξελίξεις μετά την απελευθέρωση. Και είτε για την κάλυψη των ίδιων και ταπεινών προσωπικών τους συμφερόντων, είτε από ανικανότητα ορθής εκτίμησης των καταστάσεων, διαμόρφωσαν κάποιες στρεβλές αντιλήψεις για τις αιτίες του Εμφυλίου που περιγράφονται στην «Έκθεσιν περί Ελλάδος» του Kenneth Spence, που μνημονεύτηκε παραπάνω:

Εις την Ελλάδα είναι ευρύτατα διαδεδομένη η θεωρία, ότι η παρούσα κατάσταση δεν είναι εμφύλιος πόλεμος αλλά προσπάθεια της Ρωσίας όπως χρησιμοποιούσα τον Μάρκον αποκτήσει διέξοδο εις το Αιγαίον. Ούτω η Ελλάς, αδυνατούσα να συλλάβη και να αντιμετώπιση το γεγονός ότι ο εμφύλιος πόλεμος είναι πραγματικόν εσωτερικόν πρόβλημα, προκύπτων εκ βαθειών κοινωνικών ανισοτήτων, παρουσιάζει συμπερασματικώς ελαχίστας ελπίδας ότι θα ακολουθήση προοδευτικήν εσωτερικήν πολιτικήν, ενώ ταυτοχρόνως εξασφαλίζει εις τον Μάρκον νέους στρατιώτας εκ των πενομένων εργατών και αγροτών.

Εν κατακλείδι

Ο Εμφύλιος κληροδότησε στην ελληνική κοινωνία ένα βαθύτατο Τραύμα και αξεπέραστες έως σήμερα διαχωριστικές γραμμές. Ειδικά σε μια τοπική κοινωνία όπως αυτή του Κιλκίς, όπου ο διαχωρισμός σε αντιστασιακούς και συνεργάτες των κατακτητών υπήρξε απόλυτος. Το τραύμα εκείνων των γεγονότων, που κορυφώθηκαν με τη μάχη της 4ης Νοεμβρίου του 1944, παραμένει ακόμα ανοικτό στην κιλκισιώτικη κοινωνία, η οποία πλήρωσε βαρύτατο φόρο αίματος την περίοδο της Κατοχής, όσο και την επόμενη περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας αλλά και του Εμφύλιου Πολέμου.

Βλάσης Αγτζίδης,
Ιστορικός
Αθήνα, 3-11-2019